

Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području đakovačkog kotara u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji 1918. – 1941. godine¹

UDK: 329.17(497.5 Đakovo=163.41)"1918/1941"

Izvorni znanstveni rad

Zdravko Dizdar

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

U radu se na temelju arhivskoga gradiva, tiska i literature prikazuju politička kretanja te, osobito, osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području đakovačkog kotara u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije od 1918. do 1941. godine.

Ključne riječi: Đakovo i Đakovština, Kraljevina SHS/Jugoslavija, četnička udruženja

U historiografiji o političkim kretanjima, a posebice o četničkim udruženjima i njihovoj djelatnosti, na području đakovačkog kotara u razdoblju

1 Prikazani rezultati u radu proizlišli su i iz znanstvenog projekta Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941. koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Kraljevine SHS/Jugoslavije, nije se posebno pisalo, osim ponekog spomena, a objavljeno je tek nekoliko dokumenata.²

S osnivanjem i radom "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" 1924. godine i njegovog Oblasnog odbora za Osječku oblast i Baranju u Osijeku započinje i osnivanje četničkih organizacija u Slavoniji, pa i u Đakovu. I to je udruženje, poput ostalih, ukinuto nakon uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929. godine te prestaje njegovo djelovanje u Đakovu. No, kako je "Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine" podržalo diktaturu (najčešće pod geslom: "Za Kralja i Otadžbinu", te "jedan kralj, jedan narod i jedna država"), kao jugoslavenskom nacionalističkom udruženju omogućen mu je rad. Od 1929. godine na području đakovačkog kotara se osniva nekoliko mjesnih pododbora toga četničkog udruženja (Beketinci, Bračevci, Čenkovo, Gorjani, Koritna, Krndija, Kućanci, Semeljci, Slobodna Vlast, Svetoblažje, Veliko Nabrđe i Vučevci) i u Đakovu četnički (kotarski) pododbor. Neki od njih su zbog incidenata bili zabranjeni od upravnih vlasti Savske banovine, ali zatim djeluju pod okriljem policije i vojske do 1941. godine. Njihovi članovi se 1939. godine, kao i četnički pokret u cjelini, uključuju u pokret "Srbi na okup" kako bi onemogućili konstituiranje i rad Banovine Hrvatske, zahtijevajući da se neki njezini dijelovi izdvoje i priključe tzv. Srpskim zemljama, a u konačnici "Velikoj Srbiji".³

Politička kretanja na đakovačkom području od 1918. do 1929. godine te osnivanje i djelovanje četničke organizacije u Đakovu

Đakovo i đakovački kotar od potkraj 19. stoljeća, a i tijekom razdoblja Kraljevine SHS/Jugoslavije, bili su multietnički i multikulturni. Hrvati su činili većinu stanovništva od oko 60% stanovništva, zatim slijede Nijemci s

-
- 2 O četnicima na đakovačkom području u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije u historiografiji gotovo nema spomena. Četničku organizaciju u Đakovu spominje Fikreta JELIĆ - BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), *Radovi*, 21, Zagreb, 1988., str. 145.-232., koja je objavila i dva dokumenta iz 1936. (Izvešće Uprave policije u Đakovu od 29. IV. 1936. o četničkoj organizaciji u gradu i izvješće Banske uprave Savske banovine od 9. V. 1936. upućeno MUP-u Kraljevine Jugoslavije o četničkoj organizaciji na svom području).
 - 3 O događajima u Slavoniji, i u Đakovu i okolici, uoči i u vrijeme osnivanja i rada četničkih organizacija u međuratnom razdoblju, usp. Mile KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 13., Slavonski Brod, 1976., str. 167.-208. i Mile KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, Slavonski Brod, 1981.

više od 20%, Srbi s oko 10%, te Mađari, a ostalo su Slovaci i Česi, Ukrajinci i drugi.⁴

Glavna politička borba u Đakovu i Đakovštini vodila se u međuratnom razdoblju, 1918. do 1941. godine, između hrvatskih političkih stranaka, Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS, od 1920. godine Hrvatska republikanska seljačka stranka /HRSS/, od 1925. godine Hrvatska seljačka stranka /HSS/) i Hrvatske zajednice (/HZ/ osnovane 17. VII. 1919. godine od Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke), koje su okupljale Hrvate i zastupale federalizam. Nasuprot njima, stajale su srpske političke stranke, posebice Jugoslavenska demokratska stranka, nazivana još i Demokratska stranka (DS, koja okuplja Srbe i jugoslavenski orijentirane Hrvate)⁵ i Narodna radikalna stranka (NRS, koja okuplja uglavnom samo Srbe i pravoslavne).⁶ One zastupaju centralistički uređenu državu, prvi kako bi osigurali jedinstvo jugoslavenske nacije, a drugi hegemoniju velikosrpstva. Između demokrata i radikala 1919. godine postojao je dogovor po kojem su Đakovština i Virovitička Županija trebali biti pod nadzorom demokrata (S. Pribičevića), a Srijemska Županija pod nadzorom radikala (N. Pašića). Tako je Županom Virovitičke Županije (do 19. II. 1920. godine) bio ing. Dragutin Šaj, predsjednik DS-a u Osijeku. No, kada su radikali 1920. godine ostali sami bez demokrata na vlasti, oni započinju snažniji ustroj svojih organizacija i vode političku borbu za preuzimanje vlasti na đakovačkom kotaru i Virovitičkoj Županiji, čije zapadne granice pobornici proglašavaju zapadnom granicom "velike Srbije", a Županom Virovitičke Županije postao je dr. Jovan Božić, vođa NRS-a u Osijeku. Demokratka stranka, kao nositelj unitarizma i centralizma, na đakovačkom kotaru uspjela je pobijediti na izborima 1920. i 1923. godine uz pomoć lokalnih Srba te upravnog aparata i onemogućavanjem sudjelovanja na izborima manjinama (čime su posebno bili pogođeni Nijemci i Mađari), a u čemu se posebno istakao njezin glavni predstavnik dr. Ivan Ribar, advokat iz Đakova. On je oba puta bio izabran za narodnog zastupnika, iako su u Đakovštini najznačajniji utjecaj imale Hrvatska zajednica, Hrvatska pučka stranka (HPS) i Hrvatska republikanska seljačka stranka. Nakon rascjepa u Demokratskoj stranci 1924. godine i na đakovačkom

4 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva od 1880. do 1991.*, Zagreb, 1998., str. 979.-1007.

5 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek (bivši kotarevi Đakovo, Osijek, Valpovo i Beli Manastir 1920.-1941.) /elaborati o rekonstrukciji/. Poglavlje: Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./.

6 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./.

Politička sučeljavanja mogu se pratiti u đakovačkom tisku iz toga vremena posebice u listovima: *Glas Slobode*, glasilo Demokratske stranke, *Sloga*, glasilo Hrvatske zajednice i *Đakovačke pučke novine*, glasilo Hrvatske pučke stranke.

području među Srbima počinje djelovati i Pribićevićeva Samostalna demokratska stranaka (SDS) u kojoj je i manji broj jugoslavenski orijentiranih Hrvata. Mjesne organizacije SDS-a postojale su u Đakovu i Semeljcima i djelovale su do 1929. godine. Tek 1938. godine aktiviraju se pojedini članovi SDS-a u Đakovu, bez osnivanja organizacija, a koji su bili vezani sa SDS-om u Osijeku.⁷ U Đakovu se 1919. godine pojavljuje i Socijalistička radnička partija Jugoslavije /komunista/ (SRPJ/k/) – od 1920. godine Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) – koja okuplja radništvo bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost.⁸

S osnivanjem i djelatnošću ovih stranka počele su diobe stanovništva Đakovštine prema vjerskoj, nacionalnoj i političkoj pripadnosti, na pravoslavne i katolike, na Srbe i Hrvate, Nijemce i Mađare, na monarhiste i republikance, na federaliste i centraliste te na komuniste. Vladajući režim je svojim postupcima podjele potencirao te nastojao sebi stvoriti što jači oslonac, posebice među srpskim stanovništvom i protagonistima velikosrpske politike. Vladajuće strukture u Virovitičkoj Županiji i Đakovu, uglavnom Pribićevići demokrati i Pašićevi radikali, zagovarajući nacionalni unitarizam i državni centralizam sa sjedištem u Beogradu i kraljem na čelu, iskoristit će agrarnu reformu, koja je službeno započela 25. II. 1919. "naredbom o agrarnoj reformi" ministarskog savjeta, kao snažno političko sredstvo kako bi smirili seljake, izbjegli socijalnu revoluciju, spasili poredak, kolonizirali nacionalno i politički odane ljude na koje se mogu osloniti i svime time ojačale svoje pozicije. Od Vukovara do Virovitice uz Dunav i Dravu te u njihovom zaleđu, uključujući i Đakovštinu, osnivaju više od 100 kolonija koje naseljavaju solunskim dobrovoljcima i kolonistima, uglavnom Srbima. U Đakovštini pod udar agrarne reforme dolazilo je pet velikih posjeda (jedan crkveni Đakovačke biskupije). U poslijeratnim danima na području Đakovštine vladali su mnogi primjeri bezvlašća koji su razultirali brojnim pljačkama vlastelinstava, imanja, mlinova, dućana i brojnih pojedinaca te ubojstvima ljudi, prvenstveno od strane pripadnika "zelenog kadra" okupljenih oko Bože Matijevića i Jove Stanisavljevića Čaruge. Kotarske vlasti su smatrale da stanje mogu riješiti jedino uz pomoć vojne sile, prvenstveno srpske vojske. Stanje se nije bitnije popravilo ni nakon što je u Đakovu osnovana Jugoslavenska

7 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./. Na čelu Mjesnog odbora SDS-a Đakovo bili su: Tomo Tasovac, knjigovođa, bio je predsjednik, dr. Žiga Špicer, advokat, tajnik, Đoko Stanišić, kazandžija, blagajnik, a kasnije ga zamjenio na toj dužnosti Martin (Milan) Etinger, bojadisar te članovi Luka Golac, činovnik, Đorđe Bila, nastavnik i Ivan Gašparac, profesor, bio jedno vrijeme i upravitelj Građanske škole, svi iz Đakova, dok se na čelu Mjesnog odbora SDS-a u Semeljcima nalazio Marijan Andraković, zemljoradnik iz Semeljaca. Tu su i podaci o njihovim sudbinama (str. 113.-114.).

8 O radničkom pokretu i djelovanju komunista na području Đakova i đakovačkog kotara u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, usp.: Dragiša JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, Slavonski Brod, 1985.

satnija (17. XI. 1918. godine) od 220 bivših vojnika i seoskih straža, iako su oni uhitili 132 "zelenokaderaša", dok je 15-ak osoba ubijeno. S dolaskom srpske vojske potkraj studenog 1918. godine počeo se uspostavljati red. Nazočnost srbijanskih vojnika u Slavoniji primirila je seljake te se proces agrarne reforme mogao mirnije odvijati, a istodobno je zbog toga na tome području izostao pokret protiv dinastije Karađorđevića. Kod donošenja brze odluke o provedbi agrarne reforme u veljači 1919. godine kao politički razlozi su iskazani: smirivanje seljaka, rušenje ostataka tuđinske prevlasti, slabljenje stranoga zemljoposjedničkog elementa, jačanje nacionalnog (zapravo srpskog) elementa. Nastojalo se oslabiti gospodarsku moć veleposjeda koji su tradicionalno bili skloni hrvatskim državotvornim tradicijama i hrvatskim nacionalnim udrugama i ustanovama, te ojačati srpstvo dijeljenjem zemlje državljanima Kraljevine SHS i planskim naseljavanjem raskomadanih veleposjeda nacionalno svjesnim i otpornim dobrovoljcima i kolonistima iz južnih krajeva zemlje (uglavnom pravoslavnih Srba) – uz isključivanje pripadnika drugih nacionalnosti (posebice Nijemaca i Mađara) – koji su trebali čuvati državnu granicu i pritom utjecati na slabljenje i razbijanje njemačke i mađarske nacionalne manjine, ali i Hrvata u Podunavlju i Podravlju te pripremati uključivanje tih krajeva u Srbiju, pri čemu su im trebala pomoći udruženja četnika koja su isticala kako je Slavonija "srpska zemlja".⁹

U proljeće 1919. godine počelo je grabljenje i dijeljenje u zakup najplodnije veleposjedničke zemlje, ali ne siromašnim domaćim interesentima niti siromašnim zemljoradnicima Hrvatima iz sjeverozapadne Hrvatske (kojima je izrijekom 5. V. 1919. zabranjeno naseljavanje) nego počinje dodjela zemlje uglavnom lokalnim politički podobnim Srbima te solunskim dobrovoljcima i kolonistima iz srpskih krajeva i njihovo naseljavanje. Početkom 1920. godine na đakovačkom kotaru pod udarom agrarne reforme našla su se tri veleposjeda ukupne veličine od 38.810 katastarskih jutara (bez šuma), od kojih je razdijeljeno na razne načine 13.151 jutro (bez šuma). Veći dio zemljišta veleposjeda zaposjeli su domaći Srbi, a manji domaći Hrvati, te su lokalni agrarni interesenti dobili i najviše zemlje, s tim da su za to morali biti privrženi politici vladajućeg režima. Tada su na oduzetim posjedima đakovačkog kotara bile osnovane dvije kolonije dobrovoljaca i kolonista: Bijele Klade (Vuka) i Hrkanovci (Trnava). Naseljeno je

9 Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb, 1997., str. 88.-89. 202., 204.-205., 207.-210. i 406.; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine, Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991. (objavljeno također u: *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 4, Đakovo, 1997., 57.-81.) U Slavoniju i Baranju kolonizirano je 42.905 osoba uglavnom Srba. Od 1921. do 1931. u Slavoniji se broj pravoslavnog stanovništva u ukupnom broju povećao za 4,04%, dok se broj katoličkog smanjio za 3,68 posto.

60 dobrovoljaca i 50 kolonista. Ukupno je na kotar doseljeno 1295 Srba, ali i Hrvata. Plan vlasti da Nijemci i Mađari napuste ovaj bogati poljoprivredni prostor u većem broju i da na njega nasele brojne dobrovoljce i koloniste nije se ostvario. To je, uz naseljavanje Srba vezano za razne državne i druge službe (posebice uprava, vojska, policija, školstvo), utjecalo manjim dijelom na izmjenu demografske slike đakovačkog područja, kao i uostalom cijele Slavonije u korist Srba.¹⁰

Nacionalnu i vjersku strukturu Đakovštine vladajuće strukture nastojale su izmijeniti. No, taj se proces nije odvijao uspješno, jer nisu postojali preduvjeti, kao primjerice kod agrarne reforme, gdje su oduzetu zemlju uglavnom dobili domaći Srbi, a Đakovo nije imalo veće upravne, gospodarske i druge resurse da bi apsorbiralo veći broj Srba iz drugih krajeva.

Izbori 1920. godine bili su prvi test za političke stranke i za vlast. Režim je poduzeo niz mjera kako bi onemogućio utjecaj promidžbe iz Sovjetske Republike Mađarske i aktivnost ilegalnih komunističkih organizacija, prvenstveno one osječke koja je podržavala i širila aktivnost i prema Đakovu, i spremala pobunu vojske i prevrat u Osijeku po uzoru na Mađarsku, te je uhićeno više od 40 osoba. To je imalo snažnog odjeka i u Đakovu. Na području Virovitičke Županije od 49.228 birača, glasovalo je 35.172 ili 71,42% te izabrano 9 poslanika. HPSS je dobila 9.629 glasova, a slijede SRPJ/k/ s 6.465, NRS s 5.188, HZ s 4.446, DS s 4.185, HPS s 3.301, ZS s 1337 i SDS s 627 glasova.¹¹ Na području đakovačkog kotara, iako su demokrati dobili tek 10% glasova, ipak je njihov kandidat dr. Ivan Ribar bio izabran za narodnog poslanika. No, Demokratska stranka, iako je imala na raspolaganju aparat vlasti (S. Pribičević bio je ministar unutarnjih poslova i iz njezinih je redova bio i veliki Župan Virovitičke Županije) i druge mogućnosti, ipak nije uspjela postići veći uspjeh. To će iskoristiti radikali, čiji je vođa u Đakovu bio Lazo Kanurić iz Velikog Nabrđa, po zanimanju brijač, uz oslonac na srpsko stanovništvo i uz pomoć vladajućih političkih struktura, za jačanje svojih pozicija na području Virovitičke Županije, posebice u tijelima vlasti, pa je početkom srpnja 1921. godine njihov član dr. Jovan Božić, postao veliki Župan virovitički.

Prvi na udaru vlasti bili su predstavnici SRPJ(k)/KPJ i njihove pristaše jer su postigli neočekivani uspjeh na Virovitičkoj Županiji osvojivši dva mandata. Nakon donošenja Obznane (20. XII. 1920.) uslijedio je obračun s komunistima, te

10 Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, str. 327., 348., 405. i 406.

11 Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., Zagreb, 1961., str. 312 a. Tablica izbornih rezultata na izborima za Konstituantu 28. XI. 1920. u zemlji po izbornim okruzima (Županijama) i strankama.

su progoni "nepoćudnih" bili ozakonjeni 2. VIII. 1921. donošenjem Zakona o zaštiti države. Od tada KPJ djeluje ilegalno. Od 1921. do 1937. godine nemamo javne aktivnosti đakovaćkih komunista, a rijetki se ukljućuju u ilegalne aktivnosti komunista u Osijeku koji nastoje djelovati i u Đakovštini, posebice meću radništvo (kroz sindikalnu djelatnost), što će vlasti zabranama i uhićenjima nastojati onemogućiti.

Režim se mogao posvetiti obraćunu s HPSS/HRSS-om, drugim glavnim politićkim protivnikom, i provođenju jaće centralizacije države. HPSS je na izborima 1920. godine dobila čak 230.590 glasova, najviše meću hrvatskim strankama, i 50 zastupnićkih mjesta, a njezin je predsjednik S. Radić postao predvodnik borbe hrvatskog naroda protiv centralizma i velikosrpske hegemonije. Donošenjem Vidovdanskog ustava 28. VI. 1921. ozakonjen je centralistićki velikosrpski sustav što je izazvalo oduševljenje u redovima srpskoga Źivlja, a ogorćenje kod najvećeg dijela hrvatskog naroda. To se posebno manifestiralo na đakovaćkom području. Od tada se u Đakovštini vode Źestoke politićke borbe, prvenstveno izmeću demokrata i radikala s jedne, te Hrvatske zajednice i Radićeve HRSS s druge strane. U kolovozu 1921. godine hrvatske oporbene stranke HRSS, HZ i HSP osnovale su "Hrvatski blok", izjasnivši se za federativno uređenu jugoslavensku državu, zbog čega su odmah od reŹimskih stranaka proglašeni "antidrŹavnim" strankama i "separatistima". Kako je HRSS od 1922. na izborima nastupala samostalno, hrvatski su glasaći sve više bili orijentirani na ovu stranku, pa je "Hrvatski blok" ubrzo prestao postojati. Vlasti su od 1920., a posebno od 1922. godine na području Hrvatske i Slavonije poćele s "ujedinjavanjem" i stvaranjem jugoslavenskih društava te raspuštanjem i zabranama hrvatskih društava.

S. Pribićević, ministar unutarnjih poslova u vladi Nikole Pašića, predsjednika radikala, i njegove pristaše osnivaju Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA) sa zadatkom da "svim sredstvima, koja joj stoje na raspolaganju, suzbija plemenski i vjerski separatizam" i traŹi "temeljito izkorijenjenje svih elemenata, društava i ustanova, koja hoće da ruše drŹavno postojanje i jedinstvo nacije", a prema njihovoj prosudbi. U srpnju 1922. godine organizacija ORJUNA-e je osnovana u Osijeku, čiji su članovi bili opskrbljeni oruŹjem i pod zaštitom vlasti, zapoćeli sukobima protiv politićkih protivnika iz hrvatskih redova, meću kojima su bili i pojedinci iz Đakova. To je zaoštrilo srpsko-hrvatske odnose te je u rujnu 1922. godine u Osijeku osnovana Hrvatska nacionalna omladina (HANA O).¹² Sukobi izmeću ORJUNA-e i HANA O-a će se intenzivirati tijekom 1923. i 1924. godine, a to će imati odjeka u Đakovu.

12 HDA, PU HiS, br. 4723/1924.

Tijekom izbora za Narodnu skupštinu 18. III. 1923. radikali i demokrati poduzeli su niz akcija kako bi sačuvali i ojačali svoje pozicije na području Đakovštine i Virovitičke Županije. No, rezultati izbora su pokazali da su da su i jedni i drugi pretrpjeli neuspjeh. HRSS je na toj Županiji dobila 69,20% glasova i šest mandata, radikali 12,92% glasova i jedan mandat, a demokrati 12,36%, Hrvatska pučka stranka 2,6% i Zemljoradnička stranka 1,81%. U Đakovu, iako je HZ imala većinu, za narodnog zastupnika bio je opet izabran dr. Ivan Ribar, kandidat demokrata.¹³ Značajna je bila hrvatska politička pobjeda zajedničara i Radićeve HRSS u Osijeku, upravo zbog složnog istupa. To je omogućilo da se 1924. godine u Đakovu osnuje Gradski i Kotarski odbor HRSS-a Đakovo.¹⁴ Od posebnog značenja bila je velika velika skupština održana HRSS-a u Vrpolju 12. X. 1924. na kojoj je S. Radić održao jedan od svojih poznatih govora.¹⁵ Neočekivani uspjeh Radićeve HRSS i na državnoj razini, koja je osvojivši ukupno 477.733 glasa i 70 zastupničkih mandata potvrdila primat među hrvatskim strankama, iznenadio je i zabrinuo te ogorčio monarho-centralističke strukture da su počele zagovarati radikalne mjere kako bi očuvali svoje monopolističke pozicije. I u Đakovu su se širile vijesti o tzv. "amputaciji" Hrvatske iz velikosrpskih krugova bliskih Radikalnoj stranci. Uz federaliste to su osudili i jugoslavenski orijentirani centralisti.¹⁶ Bio je to signal velikosrpskim političarima da krenu u obračun s HRSS-om, u svezi sa skupštinskim izborima raspisanim za 8. II. 1925., pri čemu se vlasti posebice služe ORJUNA-om, ali i s novoosnovanom četničkom organizacijom, koja se otvoreno iskazivala kao režijska organizacija nastojeći otkloniti neke suprotnosti koje su postojale između njih.

Četnička organizacija se u Kraljevini SHS/Jugoslaviji od osnivanja 1919. godine pod nazivom "Udruženje četnika za čast i slobodu otadžbine", uglavnom pod patronatom Demokratske stranke, po programskim gledištima i po političkim akcijama iskazala kao jedan od oslonaca vladajućeg režima. Bila je to poluvojna organizacija, čiji su članovi polagali prisegu, nosili odore sa šubarama i na njima

13 Ivo PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj. Opredjeljenje na izborima 1920.-1995.*, Zagreb, 1999., str. 46.; *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18. III. 1923. godine*, Beograd, 1924.

14 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./ str. 93.-106. Tu se konstatira kako je HSS od 1925. "iako predvođena seljačkim političarima DEVČIĆ DRAGANOM iz Đakova, BIRTIĆ MIJOM iz Gorjana i GAŠPIĆ LUKOM iz Strizivojne, uspjela je potpisati sve ostale partije i potpuno ovladati čitavim područjem bivšeg kotara Đakovo, osim sa nekoliko sela nastanjenih srpskim stanovništvom, gdje je prestižimala JRZ-a i SDS. Tu se radi o selima Bračevci, Svetoblažje, Veliko Nabrđe, Breznica, Podgorje i neka druga". Tako da je HSS raspolagala "sa blizu 90% glasova, a tek ostalo pripadalo je SDS-u i JRZ-i".

15 Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992. (pretisak iz 1941.), str. 206.-210.

16 F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., str. 413.

kokarde, na prsima četničku značku, te bili uglavnom naoružani. Nakon reorganizacije 1922. godine u svoje redove, uz stare do 1918. godine aktivne četnike, prima i nove četnike. Prema pravilima udruženja to su svi oni "ispravni građani naše narodnosti" s područja države, posebice mladi, koji su pomagali i pomažu "borbu i ideju našeg oslobođenja i jedinstva". U Beogradu je 1924. godine bilo osnovano Udruženje srpskih četnika "Petar Mrkonjić" za Kralja i Otadžbinu, pod patronatom Narodne radikalne stranke. Cilj je bio uključenje većine Hrvatske, a cijele Slavonije, u sastav velikosrpske države. Stvaranjem ovih četničkih udruženja omogućeno je osnivanje njihovih odbora i na području Hrvatske, posebice u krajevima nastanjenim srpskim žiteljima gdje nije bilo "starih četnika", ali i u mnogim hrvatskim gradovima i gradićima u kojima je bio mali broj Srba (npr. Zagrebu, Splitu, Osijeku, Bjelovaru, pa i Đakovu). Taj se proces intezivira od 1927. do 1929. godine protiv Radićevog HSS-a i Pribićevićevog SDS-a, objedinjenih tada u Seljačko-demokratskoj koaliciji (SDK), najačoj oporbenoj političkoj skupini u zemlji.

U Đakovu i Đakovštini četnički poket je od početaka imao izvjestan broj članova i pristaša koji su djelovali u režijskim političkim strankama te drugim sličnim organizacijama i udruženjima, posebice onima u Osijeku. Režimu je bilo stalo da u Đakovu, kao duhovnom središtu Slavonije, osnuje četničku organizaciju uz one u Osijeku i Brodu, a zbog njegovog položaja, nacionalnog sastava te političkih odnosa, gdje su nosioci unitarističko-centralističke politike s kraljem na čelu (u osnovi velikosrpske), obnašali vlast, i smatrali da je Đakovština dio "Velike Srbije" te je to srbizacijom trebala postati. Na inicijativu vođa radikala preko Glavnoga odbora udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić" iz Beograda (kojemu je predsjednik bio Dragoljub V. Protić, a 1927.-1928. godine Puniša Račić) nakon dvomjesečnih priprema u kolovozu 1924. godine u Osijeku je osnovano Udruženja srpskih četnika za Osječku oblast i Baranju. Počelo se s okupljanjem istomišljenika i s osnivanjem četničkih udruženja. Uslijedilo je tijekom 1924./25. godine osnivanje četničkih pododbora na području Osječke oblasti od Osijeka i Đakova, Broda do Bjelovara, ali i fizičkih obračuna za obranu "Nj. v. Kralja i Otadžbine" protiv "Radićevaca" i "Hanaoaca", te komunista i drugih protivnika pri kojima se upotrebljava i oružje. U tim događajima sudjeluje i ORJUNA.

U Osijeku je 8. IX. 1924. održana Oblasna konferencija četničkog udruženja koja je donijela i rezoluciju koja završava pozivom četnicima "Na okup za Kralja i Otadžbinu". U rujnu 1924. godine iskorišten je boravak kralja i kraljice na državnom imanju u Belju, te ih je kralj primio na duži razgovor. U Osijeku je 1. X. 1924. godine bio pokrenut list "Glas srpskih četnika", pod geslom: "Za Kralja i Otadžbinu", koji je bio glavni organ tog četničkog udruženja u Kraljevini SHS i

prvi četnički list na području Slavonije i Hrvatske.¹⁷ U njemu su jasno bili istaknuti zadaci i uloga srpskih četnika u Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁸ Pišući o ulozi četnika ističu da je složena zato što tu po njima "... kudikamo više ima unutrašnjih neprijatelja naročito u Slavoniji nego spoljnih", a kojima "najmilije bi bilo kada bi danas Hrvatskom i Slavonijom upravljao Beč i Pešta". Kako je, prema tvrdnji uredništva, Osijek jedno od glavnih legla tih "neprijatelja", naglašavajući tu Radićevce, zato je i izabran za mjesto tiskanja glavnog četničkog glasila.¹⁹ Pripadnici ORJUNA-e u Osijeku, nakon skupštine u rujnu 1924. godine kojoj je nazočio vojvoda Ilija Trifunović – Birčanin, predsjednik Narodne obrane, a od 1929. do 1932. godine predsjednik četničkog udruženja, ubili su 5. listopada Stjepana Veselića, vođu HANA-a, čiji se sprovod, kojem je nazočilo više od 2.000 ljudi, među kojima i oni iz Đakova, pretvorio u političku manifestaciju protiv režima, tako da je vlast izvela vojsku na osječke ulice kojima je povorka prolazila.²⁰ Orjunaši i četnici nastavili su s napadima i incidentima, te rastjerivanjem zborova HRSS-a opravdavajući svoje postupke terorom Radićevaca i HANA-a te da brane kralja i državu, dok su ih vlasti proglašavale "sporadičnim i slučajnim". No, 1925. godine vlasti su zabranile rad HANA-a na ovome području.²¹

U to vrijeme osnovan je bio Mjesni odbor Udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić" u Đakovu na čijem čelu je bio Jozo Marasović, željezničarski skretničar u Đakovu, dobrovoljac iz Prvoga svjetskog rata.²² Čini se da udruženje nije uspjelo okupiti neke istaknutije ljude te se i njihova aktivnost svela na paradiranje i intervencije kod vlasti, te veze sa Osijekom i sudjelovanje na značajnim četničkim manifestacijama "Srpske misli i srpskih ideala" u Osijeku, Vukovaru i okolnim mjestima kao što su krsne slave, godišnje skupštine i posvete zastava, posebice onim značajnijim i na kojima sudjeluju vođe i istaknuti članovi udruženja te predstavnici vojnih i civilnih vlasti. Tako je na Krsnoj slavi četničkoga Oblasnog odbora u Osijeku 15. II. 1925. godine bilo nazočno 120

17 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. X. 1924.

18 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. i 18. X. 1924.

19 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 18. X. 1924.

20 HDA, Grupa VII, inv. br. 854/1924. Tu su izvješća velikog Župana Virovitičke Županije, Redarstvenog povjereništva za grad Osijek i radikalne osječke *Stráže* o ovome, ali i drugim sukobima Orjuna i Hanao u Osijeku i okolici 1924. O sukobima četnika i Radićevaca te Hanao izvješćivao je *Glas srpskih četnik*, ali i osječki *Hrvatski list*.

21 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. i 18. X. 1924.

22 HDA, Savska banovina UO, pov. II. br. 4078/1931. Saslušanje Jozе Marasovića u Odjeljenju za državnu zaštitu MUP-a Kraljevine Jugoslavije u Beogradu od 18. II. 1931. On ne navodi godinu osnivanja đakovačkoga četničkog udruženja, ali se iz tiska vidi da je ono postojalo od 1925. godine Marasović kaže da je od njegovog postojanja on bio njegov "vođa", ali o radu četničkog udruženja ne govori ništa pošto to nije bilo predmet njegovog saslušanja.

delegata iz 32 četnička udruženja, a na prvoj godišnjoj skupštini istog odbora 14. VI. 1925. godine nazočilo je već 500 delegata, ili u Vukovaru 2. VIII. iste godine na posveti 12 četničkih zastava, među delegatima najvjerojatnije su bili i delegati iz Đakova, iako se ne spominju jer njihovi delegati nisu govorili ili njihovi govori nisu zabilježeni.²³ Četnici su nastojali da najuže djeluju s organima policije i Žandarmerije na otkrivanju neprijatelja državnog i društvenog sustava te su se otvoreno iskazivali kao režijska stranka. Zato se u okviru četničkih pododborna stvaraju i "obavještajne sekcije" sa zadatkom da prate sumljive i sve "ispade odgovornih i neodgovornih lica" dostavljaju s točnim podacima i dokazima MUP-u i četničkom Glavnom odboru, te da se odazovu pozivu mjesnih vlasti za pomoć uz njihov pismeni zahtjev. Osječka četnička obavještajna služba je u lipnju 1925. godine "senzacionalno otkrila" veliku grupu švercera u Osijeku koji su bili povezani s komunističkom centralom u Beču, a otkrila je i jednu skupinu "zavjerenika" koji su pripremali državni udar, a kasnije su isticali zaslugu za otkrivanje 1930. godine pripremanja atentata ustaške organizacije u Đakovu i diverzije na željezničkoj pruzi u Vrpolju. Uslijedile su policijske akcije i uhićenja. Zbog nepredvidljivih slučajeva "neprijateljskog držanja, špijunaže, zločina i pobune" Udruženje srpskih četnika za Osječku oblast i Baranju tražilo je od vlasti da im se izda potrebna količina oružja i kod MUP-a iznudi hitna zapovijed "da se prema četnicima za Kralja i Otadžbinu treba vladati kao ovlaštenom instancijom za obranu države".²⁴

Četnička aktivnost na ovom području Slavonije, uključujući i Đakovštinu, trebala je poslužiti režimu kao dodatni pritisak na hrvatske glasače, posebice HRSS, glavne oporbene političke stranke u selima đakovačkog kotara nastanjenim Hrvatima i drugim nesrpskim stanovništvom za izbore 1925. godine. Uz to, Pašić-Pribićevićeva vlada odlučila je protiv HRSS-a primijeniti "Obznanu" i Zakon o zaštiti države od 1. I. 1925. godine zbog Radićeva posjeta Moskvi godinu dana ranije i pristupa HRSS-a u Seljačku internacionalu, proglasivši tako HRSS komunističkom strankom koja se izjasnila za "tuđinsku, protuđžavnu, komunističku propagandu". Time se režim nastojao obračunati s najvećim političkim protivnikom na izborima i s federalističkom opozicijom. Raspuštene su sve organizacije HRSS, zabranjeni su svi zborovi, konferencije i rad ove stranke kao i izlaženje njenih novina i publikacija, ali nije zabranjeno njezino sudjelovanje na izborima. Brojni članovi stranke su bili uhićeni,

23 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 16. II, 14. i 15. VI. 1925. te *Radikalska omladina* (Vukovar), 8. VIII. 1925. O djelovanju četnika na vukovarskom području, usp.: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Serinia slavonsica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287.

24 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 14. i 15. VI. 1925.

uključujući i S. Radića. Tada su 5. I. 1925. godine u Đakovu izvršene policijske premetačine i zaplijene materijala u stanovima vodećih ljudi HRSS-a, i to Dragana Devčića, Đure Turkalja, Stjepana Hefera, te Mirtejića, koji su uhićeni i odmah osuđeni na 8 do 14 dana zatvora.²⁵ Uhićena su izvršena i u Osijeku, gdje je zabranjen "Hrvatski list", te u ostalim kotarskim središtima Slavonije uz razne pritiske, kako od vlasti tako i od nacionalističkih organizacija četnika i ORJUNE, a slično je bilo i u drugdje u Hrvatskoj. Vlada je na izbore izašla jedinstveno tj. zajedno NRS i SDS kao "Nacionalni blok" sa sloganom "državotvornosti" protiv svih "antidržavnih". Kako se rukovodstvo HZ-a krajem 1924. godine izjasnilo za republiku i time približilo HRSS-u, to su i oni zajedno kao hrvatski federalistički blok nastupili na izborima.

No, i uz izborni teror u Đakovu je na parlamentarnim izborima 8. II. 1925. godine ispred vladine liste "Nacionalnog bloka" premoćno pobijedila lista HRSS-a s Mijom Birtićem, predsjednikom Kotarskog odbora HSS-a Đakovo, s nosiocem liste dr. Milovanom Žanićem na virovitičkom izbornom okrugu, koji je izabran za narodnog poslanika kao zastupnik đakovačkog kotara. Na okrugu je od 7 narodnih poslanika HRSS osvojio 5, a "Nacionalni blok" 2 poslanička mjesta u Narodnoj skupštini.²⁶ No, i uz pritisak i teror režimskog aparata, gdje su bila uključena i četnička udruženja, pa vjerojatno i ona na području Đakova, brojna uhićenja, pri čemu je bilo i uporabe oružja i policijske torture, te ubojstava Hrvata seljaka, na izborima 8. II. 1925. godine. HRSS je postigla najveći dotadašnji uspjeh s osvojena 532.872 glasa i 67 zastupničkih mjesta, zauzevši drugo mjesto, odmah iza radikala. To je razlog da su se pritisci na HRSS, koja je i dalje bila zabranjena, pojačavali, a zbog čega S. Radić mijenja taktiku i pregovora s radikalima. Pregovori su završili 14. VII. 1925. godine sporazumom kojim se priznaje Vidovdanski ustav. Nakon toga su utamničeni prvaci stranke HRSS-a pušteni iz zatvora, a stranka je nastavila rad pod nazivom Hrvatska seljačka stranka (HSS) te je dobila 5 ministarskih mjesta u vladi. Prije toga demokrati i potom radikali su iskoristili vlast za progone komunista i HSS-a na području Đakovštine, koji su npr. na općinskim izborima 1920. godine u Đakovu od 18 mandata osvojili 4 ili 22%, a na području đakovačkog kotara od 124 mandata osvojili 15 ili 12 posto, tako da od 1921. godine prestaje ovdje njihovo javno

25 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 234. Navedeni podaci, koje je prenio onodobni tisak, pokazuju da je osim Devčića riječ o članovima rukovodstva HSS-a iz Osijeka i okolice koji su vjerojatno uhićeni u Đakovu.

26 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 92. i *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 8. II. 1925. godine*, Beograd, 1926., str. 152.-157.

djelovanje.²⁷ Iste su metode primijenjene su bile i protiv pripadnika njemačke i mađarske manjine, ali i mnogih Hrvata iz HRSS-a i drugih oporbenih stranka. Takvo stanje značajnije nije moglo promijeniti ni nastojanje HSS-ovih ministara, pa i samoga Stjepana Radića, koji je nakon ulaska u vladu 17. XI. 1925. godine postao ministar prosvjete te napadao radikale. Radić je zajedno s ostalim članovima vodstva morao uvjeriti članove i pristaše HSS-a da prihvate politiku sporazuma i da mu pružaju punu podršku. Na toj crti prijeto je veći raskol među HSS-om i na području Đakovačkog kotara kao što je to bio slučaj u Osijeku gdje se Kotarska organizacija HSS-a Osijek izjasnila protiv nove političke orijentacije vodstva stranke i osudila S. Radića, dok se Mjesna organizacija HSS-a Osijek izjasnila za S. Radića i novu politiku stranke i pokrenula glasilo "Narodni glas". Kotarska organizacija HSS-a Đakovo na sastanku 2. VIII. 1925. godine izglasala je puno povjerenje novoj političkoj orijentaciji Radića i vodstva stranke te zatražila od dr. M. Žanića, zastupnika đakovačkog kotara, inače člana HZ-a, da vrati mandat Radiću. No, skupina narodnih zastupnika na čelu s dr. Stjepanom Bućom bila je protiv takve politike zbog čega je bila te isključena iz HSS-a. Ta je skupina nastavila samostalno djelovati pa su 27. rujna 1925. godine održali u Đakovu sastanak s oko stotinjak nazočnih među kojima je bilo i "nekoliko pristaša radikala i vidovdanaca" koje je predvodio Dragan Devčić, predsjednik đakovačke Kotarske organizacije HSS-a. Na sastanku Kotarske organizacije HSS-a Đakovo 8. XI. 1925. godine, kojem su prisustvovala obje strane, došlo je do pokušaja fizičkog napada Devčića na Antu Pavličića, starog pristašu HRSS-a, bacivši ga na skupštinare te su intervenirali i organi vlasti. Na kraju su u Đakovu pristaše HSS-a prihvatile politiku sporazuma i pružile podršku Radiću i njegovom radu, ali su posljedice ostale i nakon izlaska HSS-a iz vlade i njenim prelaskom u oporbu početkom 1927. godine kroz smanjeni broj glasova na izborima te kroz pojavu disidenata.²⁸

Radikali su poradili na četničkoj homogenizaciji te je početkom kolovoza 1925. godine bilo izvršeno spajanje dvaju udruženja u jedinstveno "Udruženje Srpskih Četnika za Kralja i Otadžbinu 'Petar Mrkonjić'", što je provedeno i na području osječke oblasti.²⁹ No, kao jedna od posljedica suradnje NRS-a i HSS-a bilo je gašenje "Glasa srpskih četnika", glasila četnika Osječke oblasti te podatke o đakovačkim četnicima nalazimo u drugim četničkim glasilima. Tako iz lista

27 D. JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, str. 99.-104. i 155.

28 Dragiša JOVIĆ, "O reagiranju Radićevih pristaša u Slavoniji ma politiku sporazuma s Radikalnom strankom", *Slavonski povjesni zbornik*, 25/1-2., Slavonski Brod, 1988, str. 63., 69.-70., 73.-74. i 77.

29 HDA, Grupa XIII., dok. inv. br. 1046. Obavjest Glavnog odbora Udruženje Srpskih Četnika za Kralja i Otadžbinu "Petar Mrkonjić" velikim Županima od 9. VIII. 1925. o spajanju dotadašnjih dvaju četničkih udruženja u jedno.

"Četnik" vidimo da u Đakovu do jeseni 1929. godine postoji četnička organizacija, da njezini delegati sudjeluju na Oblasnoj skuštini Udruženja srpskih četnika za kralje i otadžbinu "Petar Mrkonjić", ali njihovu aktivnost ne spominju, osim da nisu poslali novac za 100 brojeva toga lista.³⁰

Pojedinci iz Đakova, prvenstveno radnici organizirani u podružnici Nezavisnih sindikata, uključuju se u neke aktivnosti komunista Osijeka te će sudjelovati na izborima kao Radnička lista ili lista Nezavisnih radnika.³¹ Pojedini hrvatski omladinci uključit će se u Osijeku 1926. godine u novoosnovanu Hrvatsku stranku prava (HSP), a nakon njezine zabrane 1927. godine u novoosnovanu Hrvatsku prosvjetnu organizaciju, koja će biti zabranjena 1929. godine. Preko te veze dolazi do aktiviranja ustaške skupine u Đakovu, ali i do njezinog otkrivanja i uz pomoć četnika.³²

Na izborima za Narodnu skupštinu od 11. IX. 1927. godine lista HSS-a za kotar Đakovo, s nosiocem Fabom Petrovićem, seljakom, opet je uvjerljivo pobijedila, a također i na Osječkoj oblasti. Više glasova u Osječkoj oblasti, osobito u Osijeku,³³ a istodobno su hrvatske stranke dobile nešto manji broj glasova, pa se pisalo o "porazu Hrvata u Osijeku" te "uspjehu srpskih stranaka".

U listopadu 1927. godine stvara se Seljačko-demokratska koalicija (od HSS-a i SDS-a), najjača oporbena politička skupina u zemlji. U Đakovštini je posebno odjeknula velika skupština SDK-a održana u Osijeku 10. lipnja 1928. godine na kojoj je Stjepan Radić oštro govorio protiv nasilja i korupcije u Beogradu, dok je S. Pribičević istaknuo potrebu promjene ustava kojom "treba osigurati ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca u državi". Dva dana potom u Narodnoj skupštini Puniša Račić u ime Radikalne stranke konstatira "da država treba da se zove Velika Srbija, jer će ona kao takova biti nepobjediva". Istodobno su vladine pristalice zahtijevale od vlade da na SDK primjeni "Obznanu" i Zakon o zaštiti države. Vlada se na to nije odlučila, ali se u radikalskom tisku prijetilo ubojstvom S. Radiću i S. Pribičeviću.³⁴ Uslijedio je atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. VI. 1928. godine i ubojstvo dvojice

30 *Četnik*, organ viteško patriotske organizacije Srpskih četnika za Kralja i Otadžbinu "Petar Mrkonjić" (Beograd), 7. VII., 15. VII. i 18. VIII. 1929.

31 Djelovali su kroz novoosnovani Radničko-seljački republikanski savez (RSRS) i list "Riječ radnika i seljaka". Na virovitičkom okrugu lista KPJ od 49. 893 glasa dobila je 2.799 ili 5,6% glasova, od čega na đakovačkom kotaru 108 ili 1,4% glasova. D. JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918. - 1929.*, str. 249.

32 *Hrvatski list* (Osijek), 13. VIII. 1941.

33 *Narodni val* (Zagreb), br. 49, 1927., str. 8. Na čelu liste HSS-a za Osječki okrug (Županiju) bio je Dragutin Kovačević, seljak. Kod konstituiranja Oblasne skupštine Osijek 1927. HSS je od 77 članova skupštine imala 59 mandata, SDS 11 mandata, HFSS 3, NRS 2, HPS 1 i disidenti SDS 1 mandat. HSS je na razini države dobio 26.570 i 61 mandat.

34 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 385.-386.

te ranjavanje trojice hrvatskih prvaka, među kojima i Stjepana Radića, koji je 8. VIII. podlegao ranama. SDK napušta Narodnu skupštinu 21. VI. 1928., objavljuje apstinenciju, traži reviziju ustava i vraćanje na 1918. godinu. Sve to izazvalo je ogromno ogorčenje hrvatskoga naroda, ali i njegovu veću homogenizaciju oko HSS. Tako je bilo i u Đakovu, odakle su mnogi išli u Zagreb na Radićev sprovod. Nakon toga tamošnji Hrvati masovno će se opredjeljivati za HSS-a, iako će vladine jugoslavenske (velikosrpske) stranke biti na vlasti sve do izbora u 1938. godini, kada će HSS i SDS pobijediti.

Kralj i velikosrpski političari pokrenuli su pitanje "amputacije" Hrvatske, a u javnosti su se pojavile i različite karte, na kojima su bili iskazani dotadašnji prijedlozi od pukovnika D. Simovića i M. Antonijevića (iz 1918. godine) i N. Pašića (prije 1926. godine) do tadašnjeg (1928. godine) kraljeva službenog prijedloga. SDK je te prijedloge proglasio veleizdajom. U svim tim prijedlozima Đakovo i njegov kotar ulazili bi u sastav "velike Srbije". Dr. Vladko Maček i Svetozar Pribičević su se početkom rujna 1928. godine javno izjasnili protiv amputacije i "velike Srbije" ističući da se Hrvatska slobodnom voljom ujedinila sa Srbijom u jednu državu i to sporazumno s obje strane što ima međunarodni značaj. Pošto, nadalje, Srbijanci nisu "ove naše krajeve osvojili na puški i na sablji", već su "s nama stvorili ovu zajednicu, onda može biti samo rasta va, a ne amputacija".³⁵ Đakovčani su se ubrzo u velikoj većini izjasnili protiv svake amputacije, cijepanja i rušenja države, nazivajući radikale i druge pobornike takvih prijedloga "veleizdajnicima".

Osnivanje i rad četničkih udruženja u Đakovu i na đakovačkom kotaru do 1929. do 1941. godine

Na veliku krizu u zemlji kralj Aleksandar odgovorio je vodeći se krilaticom "jedan kralj, jedan narod i jedna država" 6. I. 1929. godine državnim udarom, ukidanjem Ustava, raspuštanjem Narodne skupštine i uvođenjem osobne diktature, čime je osigurao neograničenu izvršnu, zakonodavnu i vojnu vlast, a za što nikome nije odgovarao. To se iskazivalo kroz naziv države Kraljevina Jugoslavija, koja je bila podijeljena na 9 banovina od kojih je u šest umjetnim krojenjem granica osigurana srpska većina, čime je hrvatski etnički i povijesni teritorij bio raskomadani. Đakovački kotar bio je uključen u Savsku banovinu sa sjedištem u Zagrebu. Kroz integralno jugoslavenstvo tj. nametnutu umjetnu jugoslavensku nacionalnost, koji su, prema tvrdnji samih Srba, "... bili

35 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 416.-417.

kamuflirano velikosrpstvo klike i koterije u Beogradu koji su hteli da večno zadrže povlašćen položaj u zajedničkoj Jugoslaviji".³⁶ To oslikava i unitaristička uzrečica: "Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene", čije se ožvotvorenje jugoslavenstva, uz pokušaj brisanja nacionalnih identiteta, nastojalo ostvariti najgrubljom represijom. Raspuštene su sve organizacije političkih stranaka te zabranjena svaka politička djelatnost koja je po ocjeni organa režima bila uperena protiv državnog poretka, pa tako i na đakovačkom području. Bilo je zabranjeno spominjanje narodnoga imena, isticanje zastava i drugog znakovlja, raspuštena su brojna hrvatska društva i udruženja, ograničena sloboda govora, uvedena cenzura, a pooštreni su i zakoni prema svim građanima Jugoslavije, koji navedene zabrane ne bi provodili ili se na bilo koji način protivili diktaturi. To je bilo određeno novim "Zakonom o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi", a sudio im je osnovani "Državni sud za zaštitu države" u Beogradu, nadležan za cijelu državu, čime se nastojalo onemogućiti svaki politički rad i djelovanje. Donijet je i novi zakon o općinama i oblasnim samoupravama, po kojima su sve općinske uprave bile razriješene, pa su banske vlasti, prema kraljevoj ovlasti, postavile nove, sebi odane općinske uprave. Nova uprava postavljena je do kraja siječnja 1929. godine u đakovačkom kotaru te gradu Đakovu. Zemlju je ubrzo zahvatila i svjetska ekonomska kriza, koja je strahovito pogodila najšire pučanstvo, ali i gospodarstvo.

Vlasti nisu odmah raspustile osječki Oblasni odbor "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" koji je, zajedno s svojim pododborima, uključujući i onaj u Đakovu, podržao diktaturu i nastavio s radom. U Osijeku je 7. VII. 1929. godine bila održana Oblasna skupština tog četničkog udruženja na kojoj su govorili delegati četničkih organizacija iz Đakova, Osijeka, Čepina, Darde i Rajića, a kao "najrevnosnije" četničke organizacije ističu se one u Čepinu, Dardi i Brodu na Savi, gdje je od njezinih članova osnovana i zasebna četnička četa, a Oblasna skupština održana je opet u Osijeku 2. IX. 1929. godine³⁷ No, već 10. XII. vlasti u Beogradu, radi isticanja samo "srpstva", trzavica u vodstvu i drugih razloga, raspuštaju i zabranjuju rad "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" te prestaju s radom njegovi odbori, a iduće godine gasi se i list udruženja. Tako prestaje s radom Oblasni odbor tog udruženja u Osijeku i mjesni njegovi četnički odbori, uključujući i onaj u Đakovu 16. XII.,

36 Miloš M. MILOŠEVIĆ, *Otvoreno pismo gospodinu Slobodanu Jovanoviću*, Beograd, 1940., str. 14.-15.

37 *Četnik* (Beograd), 15. VII. i 18. VIII. 1929., str. 13. i 14. U izdanju od 15. VII. objavljen je "Zapisnik Oblasne skupštine u Osijeku 7. VII. 1929."

dok im je imovina konfiscirana.³⁸ Većina članova toga četničkog udruženja u Đakovu, prešla je tada u Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine, koje je u potpunosti podržalo diktaturu kralja Aleksandra i nakon odobrenja 18. I. 1930. godine moglo slobodno nastaviti s radom. Režim se kroz centralističko-unitarističko uređenje te kraljevu diktaturu održavao još većom represijom i političkom prevlašću Srbije. Četnici kao čuvari takva državnog poretka i pomagači vlasti u saniranju unutarnjih problema nakon odobrenja rada 1930. godine intenziviraju aktivnosti oko stvaranja mreže četničkih organizacija diljem Hrvatske, uključujući i đakovačko područje gdje odmah te godine započinje rad na osnivanju četničkog udruženja u Đakovu i na području đakovačkog kotara, pri čemu se svojim dolascima u Đakovo angažira osobno i sâm vođa tog udruženja vojvoda Kosta Pećanac. Režim je odmah započeo s brojnim uhićenjima te je u prosincu 1929. godine bio uhićen i dr. Maček, predsjednik bivše HSS-a.³⁹ Zato su se HSS-ovi narodni poslanici inž. Košutić, potpredsjednik i dr. Krnjević, glavni tajnik HSS-a, koji su izbjegli u inozemstvo, obratili siječnja 1930. godine za pomoć memorandumom Ligi naroda, ali bez učinka.⁴⁰

Kao jedan od odgovora na ubojstva niza Hrvata i velikosrpska nasilja nakon uvođenja diktature, 1929. godine dolazi do osnivanja ilegalne organizacije "Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret" s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. Pavelić i veći dio ustaškog vodstva djeluju u inozemstvu, gdje okupljaju dio državotvornih emigranata i osnivaju organizacije i uporišta među kojima i u Đakovu i na području đakovačkog kotara, te pripremaju i izvode pojedine akcije u zemlji, kao npr. podmetnute eksplozije na željeznici u Osijeku, eksploziv u vlaku u Vinkovcima, planirane atentate i eksplozije u Đakovu i Vrpolju, dok je posebice bila poznata ona 1932. godine u Lici kao Velebitski ustanak.⁴¹ Zato će se oni kao

38 HDA, Grupa VII, dok inv. br. 863/1929.i SB UO, Pov. II. br. 3817/1934. Telegram Kotarskog načelstva Đakovo od 16. XII. 1929. Okružnom inspektoratu u Osijeku o raspuštanju i zabrani rada Udruženju srpskih četnika "Petar Mrkonjić" u Đakovu uz obavijest da je arhiva zaplijenjena i u načelstvu pohranjena te da udruženje imovine nema.

39 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 466.-470. i 474. U političkoj parnici protiv dr. V. Mačeka, predsjednika HSS-a i "terorističke" skupine (Bernardić) u Beogradu 1930. pred "Državnim sudom za zaštitu države" u obrani 23 optuženih sudjelovao je i dr. Ante Crvić, odvjetnik iz Đakova te osječki odvjetnici dr. Stjepan Hefer i dr. Ferdo Bošnjaković. Maček je s osam drugih oslobođen, dok je ostalih 14 optuženih osuđeno od 1 do 15 godina robije.

40 Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 299.-300.

41 HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1229 i 1242. Opširnije: Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb, 2006., a o navedenim aktivnostima u Đakovu na str. 232. i 237. Vlasti su nakon toga dugo vremena pojačali i davali policijska osiguranja na željezničkoj stanici Strizivojna-Vrpolje.

hrvatski "nacionalisti i separatisti" posebice naći na udaru režima diktature, a Pavelića su jugoslavenske vlasti u odsutnosti osudile na smrt.

Režimu je četnička organizacija služila kao jedno od sredstava za borbu protiv sve jačeg oporbenog raspoloženja stanovništva, poglavito u Hrvatskoj. Četnici su uz oslonac i pomoć vlasti nemilosrdno obračunavali sa svojim političkim protivnicima primjenjujući najčešće raznovrsne oblike terora koji su u nizu slučajeva završavali zločinima. Posebno su na udaru bile pristalice bivših hrvatskih nacionalnih stranaka, najčešće označavani kao "plemenski" i "separatistički pokreti" koji razbijaju i ruše osnove Kraljevine Jugoslavije, ali isto tako i pristaše ilegalne KPJ. U to vrijeme niz je uhićenja i suđenja komunistima u Osijeku, ali i uhićenja i istraga nad više pojedinaca, nekih članova HSS-a te hrvatskih nacionalista u svezi s ustaškim izvedenim i planiranim terorističkim akcijama, uključujući i one u Đakovu. Uhićenici su iz Đakova bili provedeni u Zagreb, gdje su tijekom istrage bili mučeni, tako da je Ivan Bošnjaković preminuo.⁴² Nakon istrage njih 12 je u Beogradu svibnja 1931. godine bila osuđeno na 3 smrtno osude i 126 godina teške robije.⁴³ Pojava ustaške aktivnosti u Đakovu i na području đakovačkog kotara, iako su otkriveni i uhićeni osumnjičeni, bila je dovoljna da se Đurić, kotarski predstojnik iz Đakova, premjesti u Ogulin. Premješteni su i drugi činovnici kao npr. Ivan Mitrović, poštanski činovnik koji je premješten iz Đakova u Sarajevo jer "se isti uvijek kretao u društvu pristaša bivše Radićeve partije, napose mladih ljudi".⁴⁴

Osnovno programsko načelo četničke organizacije bilo je zalaganje za ideju "jugoslavenskog nacionalizma", tj. "beskompromisnog integralnog jugoslavenstva i unitarizma", što je bila i službena politika režima nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra 1929. godine. Drugo i treće programsko načelo bilo je zalaganje za vladare iz dinastije Karađorđevića i jedinstvenu Jugoslaviju, što je izraženo u četničkom geslu "Za Kralja i Otadžbinu". Ne čudi odobrenje "Udruženju četnika za slobodu i čast otadžbine" o čemu su izvještene sve banske vlasti u zemlji "kako bi dozvolile rad i postojanje mjesnih pododbora" ove četničke organizacije.⁴⁵ Na osnovu odobrenja nastavit će s radom neka od postojećih i osnovati se nova četnička udruženja pa tako i u Đakovu i na području

42 HDA, Grupa VII., inv. br. 1239. Izvješće Kotarskog načelstva Đakovo od 30. VII. 1930. Banskoj upravi Savske banovine o upućivanju u Zagreb 20 uhićenika u svezi ustaške terorističke akcije te Izvješća osječke policije o eksplozijama na Željezničkoj stanici u Osijeku 30. VI. 1931. i 14/15. VIII. 1932. koje su organizirale ustaše.

43 Opširnije: Mario JAREB, "Đakovo i ustaško djelovanje tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 8, Đakovo, 2007., str. 135.-150.

44 HDA, SB, UO, Pov. II., br. 11035/1930. Izvješće Sreskog načelstva Đakovo Banskoj upravi Savske banovine od 19. VIII. 1930. i Okružnog inspektorata Osijek od 14. X. 1930.

45 HDA, SB, UO, Pov. II., br. 17565/1930.

đakovačkog kotara. Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine je 12. V. 1930. godine u Beogradu održalo kongres na kojem su određeni budući zadaci.⁴⁶ Iako će se rezultati prvenstveno postizati na područjima nastanjenim srpskim stanovništvom, cilj je bio da se vodi šira akcija u ostalim područjima zbog privlačenja Hrvata. Ujesen 1930. godine u Slavoniji dolazi do osnivanja Pododbora Četničkog Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Đakovu.⁴⁷ Bio je to privremeni (kotarski) odbor koji je djelovao bez prijave kotarskim vlastima do 1932. godine, te je radio većinom na okupljanju novih članova i promicanju programa četništva. Čini se da Đakovo nije slučajno izabrano, zbog Strossmayera, te osnivanja Sokolskog društva u okviru Sokola Kraljevine Jugoslavije (kojemu je 1929. godine odobren rad) i odluke o izgradnji Sokolskog Doma u Đakovu kao i pridobivanja Hrvata u četničku organizaciju. "U cilju formiranja četničkih udruženja na ovom području 1930. g. dolazi u samo Đakovo KOSTA PEĆANAC, četnički vojvoda sa grupom uniformiranih četnika, političara, književnika, novinara i drugih predstavnika raznih organizacija. Na čelu s njim ova grupa posjetila je grob Strossmayera i pjesnika Botić Luke. Na ulazu u katedralu dočakao ih je dr. SPILETAK, kanonik, koji im je u znak dobrodošlice između ostalog rekao: 'Poručite zvanično i nezvanično Beogradu, da se Jugoslavija ne stvara bombama i kamama, već bratskom ljubavi kakvu je uvijek propovjedaio Josip Juraj Strossmayer'. Ovaj govor dr. Špiletaka unio je izvjesnu paniku u redovima ove grupe, ali bez obzira na to oni su posjetili grobove ŠTROSSMAYERA i BOTIĆA, gdje su se poklonili i položili vijenac. KOSTI PEĆANCU i ostalima stavljeno je do znanja da je rimokatolički kler protivan osnivanju četničkih udruženja. Oni se na ovo nisu obazirali, već su organizovano pozivali pojedine Srbe iz vlasti i bogatije Švabe na tom terenu i tako osnivovali četničko udruženje u Đakovu. Naročitu ulogu u organizaciji četničkog udruženja odigrao je MARASOVIĆ JOZO, željeznički službenik, koji je kasnije postao i rukovodilac. Kao rukovodilac MARASOVIĆ je igrao vidnu ulogu u društvenom i političkom životu, učestvovao u donošenju odluka za postavljanje pojedinih službenika u državnoj upravi, pa i samih sreskih načelnika".⁴⁸

46 *Narod i država* (Osijek), 12. V. 1930., str. 3.

47 Prvi četnički odbor bio je osnovan u Borovu već 1929. prije odobrenja rada udruženju, zatim u Đakovu i Osijeku 1930. te u Vukovaru 1931. Opširnije: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287. i "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji /1918.-1941./ (Drugi dio /1929.-1941./)", *Scrinia slavonica*, 6, Slavonski Brod, 2006., str. 342.-401.

48 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111. Ivan Šarčević-Hans iz Đakova (1914.-2007.) u razgovoru s Brankom Ostajmerom od 22. VIII. 2006. o osnivanju četničke organizacije u Đakovu izjavio je: "Onda su

Đakovački četnici bili su od početka najneposrednije povezani sa osječkim četnicima i tamošnjim patriotskim, nacionalnim i viteškim društvima sličnog programskog sadržaja, kojima je bio odobren rad kao što su: Udruženje dobrovoljaca, Narodna Odbrana i Udruženje rezervnih oficira, a u kojima je bila nekolicina članova rodom s đakovačkog područja.⁴⁹ Dokaz potpore i zaštite vojnih krugova pokazuje i podatak da je počasni predsjednik četničkog udruženja u Osijeku bio pukovnik Šćepa Simović, zapovjednik Osječškoga vojnog okruga koji je obuhvaćao i đakovački kotar.⁵⁰ Namjera režima kod osnivanja ovih četničkih udruženja u Đakovu i Osijeku i potom na njihovim kotarevima bila je da "formira neku vrst posebne odane vojske 'Kralju i Otadžbini' koja će se u danom momentu boriti za opstanak postojećeg režima". Tako su ova četnička udruženja "korištena u raznim političkim akcijama i predizbornim kampanjama u pravcu zastrašivanja i maltretiranja građana, koji bi se bili na bilo koji način suprotstavili tadašnjem režimu".⁵¹ To se pokazalo tijekom izbora, ali u drugim prigodama.

Nakon uvođenja kraljeva Ustava 1931. godine, po kojem kralj ima vrhovnu vlast, a politički život nije slobodan, raspisani su bili za 8. XI. 1931. godine parlamentarni izbori. No, mogla se prijaviti samo zemaljska lista za cijelu zemlju što je mogla i učinila jedino vlada generala Petra Žvkovića. Potrebno je kazati da je bilo pojedinih narodnih poslanika bivše HSS, na čelu s dr. Nikolom Nikićem, koji su htjeli surađivati s kraljem i sudjelovati na izborima i koji su to iskazali na sastanku 26. VIII. 1931. godine. Među njima je bio i Faba Petrović, bivši đakovački narodni poslanik HSS-a. Iako je tisak izvješćivao kako je Đakovu "vrlo živo interesovanje za izbore", mnogi su apstinirali jasno iskazujući svoj otpor diktaturi, te je vladina lista u Đakovu s Lazom Kanurićem, bivšim vođom đakovačkih radikala, te dr. Ivanom Lončarićem kao nositeljem liste i kao jedina za kotar Đakovo, pobijedila, i Lončarić je izabran za narodnog poslanika. Neposredno prije ovih izbora u Zagrebu je na zagrebačkom redarstvu od

oni, tridesete-trideset prve su osnovani u Đakovu. Ovako je bilo, osnivanje četničke organizacije bilo je ... znam točno da je bila nedjelja, bila je povorka, Kosta Pećanac – njihov vođa – da je bio u Đakovu, i stupali su – još smo mi kritikovali – sa puškama na leđima – ošli u katedralu. E onda se počelo, od tridesete-trideset i prve godine, počelo se širiti četništvo. A šta je bilo? Mnogi mladi dečki su išli u četnike zato da dobiju pištolj ... Ali oni nisu trajali dugo" Zahvaljujem se kolegi B. Ostajmeru što me upozorio na ovu izjavu i što mi je ustupio na korištenje. Inače su Đakovčani svoj odnos i nezadovoljstvo iskazali time što su neki od njih jednom prigodom noću 1932. onečistili ploču četničke organizacije na kući gdje se nalazila.

49 HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1190. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 16. VII. 1930. Banskopj upravi Savske banovine o članovima tih udruženja.

50 HDA, SB UO, Pov. II. br. 2354/1936. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 13. VI. 1936. Banskopj upravi Savske banovine o osnivanju Pododbora četničkog udruženja u Osijeku.

51 HDA, R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek (bivši kotari Osijek, Đakovo, Valpovo i B. Manastir) /elaborat/, str. 61.

dugotrajnog zlostavljanja umro Bošnjaković, limarski obrtnik iz Đakova, što je ogorčilo dio Đakovčana.⁵²

Režim u namjeri organizacijskog jačanja osnove svoje vlasti, uz osnivanje četničkih udruženja, inicira krajem 1931. godine od svojih pristaša osnivanje nove režijske organizacije. Ta režijska Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija (JRSD), koja je 30. IV. 1932. godine u Osijeku održala veliku manifestacijsku skupštinu na koju je iz Đakova vozio poseban vlak, od srpnja 1933. godine mijenja naziv u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) i okuplja krug režimu povjerljivih ljudi, većinom ranijih pristaša NRS-a i SDS-a te dijelom DS-a, uglavnom prijašnjih sudionika u aparatu vlasti i nekolicinu bivših pristaša HSS-a koji su, bilo pod pritiskom, bilo u želji za vlašću i materijalnim probicima, kroz podršku režimu u novoj stranci, tražili svoj udio u vlasti. Tako je u Đakovu do sredine 1933. godine bio osnovan Odbor JRSD-a na čelu s Lazom Kanurićem, ali nije imao vidnijeg uspjeha. Vlasti su nastojale učvrstiti svoj položaj i općinskim izborima 1933. godine te su poduzimale represivne mjere protiv oni koji su nagovarali ljude u Đakovštini da se ne upisuju u JRSD-a te odvrćali građane od glasovanja za izbore u općinama.⁵³

Kako je djelatnost opozicijskim strankama i dalje bila onemogućena, vodstvo SDK-a donijelo je 7. XI. 1932. godine tzv. Zagrebačke punktacije, kao hrvatski nacionalni program, kojima osuđuje apsolutistički poredak – po obliku hegemonističko-centralistički jugounitarizam, a po sadržaju velikosrpski hegemonizam – i predložilo uređenje države na federalističkom principu. Poredak je odgovorio represijom utamničivši i dr. Mačeka na tri godine, ubivši 1933. godine Josipa Predavca, potpredsjednika HSS-a i glavnog stranačkog zadružnog i gospodarskog ideologa, a mnogi su stranački prvaci bili uhićivani ili proganjani i maltretirani, među kojima i neki u Đakovu. Dio atmosfere na đakovačkom području u to vrijeme možemo osjetiti i iz izvješća kotarskog predstojnika iz Đakova. Između ostalog 1931. godine izvješćuje o saslušanju Joze Marasovića, predsjednika četničkog udruženja u Đakovu, 1932. godine o pojačanom osiguranju na željezničkoj pruzi kod Strizivojne, protudržavnim poklicima pri proslavi 50-godišnjice đakovačke katedrale, poništenju državnog grba u Đakovu, 1933. godine o isticanju hrvatskih zastava u sali jedne restauracije u Đakovu, o napadu na Žandamerijsku stanicu u Semeljcima, širenju nacionalne

52 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 496.-497. i 507. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 173.

53 HDA, fond: 145. Savska banovina, ODZ, pov. spisi, br. 14.253 i 29.593/1933. Izvješća Kotarskog načestva Đakovo od 28. V. 1933. agitaciji protiv upisivanja u JRSD od strane Đure Ferića, općinskog bilježnika u Trnavi (koji je ubrzo umro) i odvrćanju od glasovanja na općinskim izborima.

mržnje od strane kapelana Josipa Šercera iz Semeljaca, agitaciji protiv upisivanja u JRSD,⁵⁴ požaru u Katedrali u Đakovu, zaplijeni letka o govoru A. Hitlera na pošti u Gorjanima i odvraćanju stanovništva od glasovanja za općinske izbore 1933. godine na đakovačkom kotaru.⁵⁵

Na đakovačkom selu, gdje su sitni seljaci bili najbrojniji od 54,3%, a sa i srednjim seljacima činili 95,7% od ukupnog broja gospodarstava i rasplagali sa 64% ukupne raspoložive zemlje, počele su se izrazitije osjećati i posljedice svjetske gospodarske krize. To se očitovalo kroz niske cijene poljoprivrednih proizvoda, sve veću zaduženost seljaka, preopterećenosti porezima i drugim davanjima, te ukupno pogoršavanje ionako teškog položaja, što je povremeno dovodilo do sukoba (uključujući i poneki oružani) s vlastima.⁵⁶ Režim se koristio se aparatom vlasti, agrarnom reformom i svim ostalim što mu je bilo na raspolaganju u političke svrhe i za stvaranje što jačeg oslonca, prvenstveno u kolonijama i selima naseljenim srpskim stanovništvom. Istodobno se odvija proces svakojakih pritisaka na Hrvate, Nijemce i Mađare s krajnjim dugoročnim ciljem njihovog posrbljivanja ili etničkog čišćenja, kako bi ovo područje u konačnici postalo dio buduće "srpske jedinice", odnosno velike Srbije. Pritisak pogađa i Srbe koji ne prihvaćaju njihov navedeni politički program. Metode su bile različite, od državnog političkog terora zabrane (ili onemogućavanje) rada hrvatskih stranaka, društava i organizacija u Đakovu (kao npr. zabrana podružnice HKD-a *Napredak* 1933. godine), zabrane političkih, kulturnih i vjerskih hrvatskih skupova, uhićivanja, suđenja, premještanja i otpuštanja Hrvata koji ne pristaju uz režijske stranke i skupine, već većinom uz oporbenu HSS, pa sve do fizičkog nasilja. Uz to, dovode se politički podobni većinom Srbi na

54 HDA, fond: 145. Savska banovina, ODZ, pov. spisi, br.14059. Izvješće Sreskog načestva Đakovo od 17. VI. 1933. Biskupskom ordinarijatu u Đakovu o prijavama i kazni protiv Josipa Šercera, kapelana u Semeljcima radi "širenja plemenske mržnje" sa zamolbom da isti protiv njega "disciplinski postupi". Zanimljiva je inkriminacija koja glasi: 1. da je isti u Semeljcima "okuplja oko sebe seljake i da im drž predavanja na kojima se da odvaća pojedince od Jugoslavenstva, i da iste bodri da ostanu jedino dobri Hrvati, jer je to jedini spas", te je u Koritni jednom mladiću, koji je rekao da je Jugoslaven, odgovorio uz ostalo "tko te uči da si Ti Jugoslaven?" i da je pojedine mladiće u Koritni odgovarao da stupe u Sokolsko (Jugoslavensko) društvo i 2. da je u Koritni skupljao mladiće da bi ih "na jačanje samostane Hrvatske", te da je seljacima govorio da su svi oni koji su išli ili će u buduće ići na zborove JRSD Srbi, jer su samo Srbi u toj partiji, i da "Hrvatima nema mjesta u takvim partijama" i da je seljacima u Koritni kazao da tamošnji učitelj Varžić nije mjesto u Katoličkoj crkvi kada idući u nju na sebi nosi četnički znak te da je za to "što je išao na četnički zbor u Kumanovo podigao iz općinske kase 3.000 din. na ime putnih troškova, a da seljaci teško zarađuju pare i spremaju u općinsku kasu", zbog čega je kažnjen sa 400 dinara globe, odnosno 16 dana zatvora, iako je navedene inkriminacije poricao.

55 HDA, fond: 144. i 145. Savska banovina, UO, Pov. II. br. 4081/31; SB ODZ, pov. spisi, br.1897, 16.008, 16.568 i 20.251/1932., br. 239, 2614, 14.059, 14.253, 17.123, 28.637 i 29.593/1933.

56 Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine, str. 243. Do sukoba je dolazilo kod Semeljaca.

državno-upravne i druge dužnosti, a "po kazni" se otpuštaju iz tih službi ili premještaju iz tih mjesta domaći Hrvati. Istodobno se u manjoj mjeri, pozivanjem na zakon o strancima, odvija i protjerivanje katolika (posebice Mađara i Nijemca) s ovog područja, naseljenih ovdje u razdoblju Austro-Ugarske. Umjesto njih naseljavaju se Srbi iz drugih krajeva zemlje i manje skupine Rusa. Tako se planski mijenjala nacionalna struktura stanovništva ovoga područja u korist pravoslavnih uglavnom Srba, a na štetu katolika, uglavnom Hrvata, Mađara i Nijemaca.⁵⁷ To utječe na politizaciju seljaštva i otpor Hrvata, Nijemaca i Mađara, pa i dijela Srba (uglavnom pristaša SDS-a), među kojima je, očito, određeni odjek imalo "Pismo Srbima" S. Pribičevića, upućeno uoči Nove godine 1934.⁵⁸

To je vrijeme kada započinje organiziraniji i sustavniji rad Pododbora Četničkog Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Đakovu koji je 1932. godine formalno prijavio svoje postojanje i rad. Ključni ljudi uprave bili su: Josip (Jozo) Marasović, željezničarski službenik u Đakovu, predsjednik, Božo Šušak, zemljoradnik iz Đakova, potpredsjednik, Nikola Milosavljević, zemljoradnik iz Svetoblažja gdje je i Žvio, potpredsjednik, Rade Šijan, zemljoradnik iz Svetoblažja gdje je i Žvio, tajnik i Simo Bošnjak, zemljoradnik iz Kućanaca gdje je i Žvio, član, te predsjednik četničkog odbora u Kućancima, koji će se ubrzo osnovati.⁵⁹ Marasović je istodobno bio i predsjednik Saveza ratnih dobrovoljaca u Đakovu. Kako je Marasović bio nepismen, poslove udruženja vodio je većinom Šušak. Odbor će nastojati uključiti što više ljudi u svoje udruženje te osnovati četničke pododbore na području đakovačkog kotara. Odbor je dobivao upute i pomoć od četničkog rukovodstva iz Beograda. Rukovodstvo je 1933. godine pokrenulo u Zagrebu list "Jugoslavenski četnik". Vojvoda Kosta Pećanac, kao predsjednik i vođa jugoslavenkih četnika ovako je u njemu naznačio četnička stajališta i političke ciljeve: "Stojeći na čisto jugoslavenskoj ideologiji mi ne priznajemo nikakvu nauku, koja ide za tim da falsifikuje fakta i tvrdi da Srbi, Hrvati i Slovenci nisu jedan narod. Stojeći nepokolebljivo na ovom stanovištu Četničkim organizacijama izdat je nalog, da rade na duhovnom ujedinjenju i da se svima silama junački bore protiv svakog onoga, ko bilo iz zablude ili po inspiracijama neprijatelja spolja radi na podrivanju temelja naše državne zajednice i narodnog jedinstva. Nas četnike kao nacionaliste i čuvare slobode, i Četničko Udruženje političke razmirice, političkih računđžja, ništa se ne tiče. Naš je zadatak, da produbljujemo nacionalnu svest, čuvamo ono što se krvlju

57 Tako se npr. na đakovačkom kotaru povećao postotak pravoslavnih, uglavnom Srba, s 7, 4% iz 1910. do 1931. na 10,96% od ukupnog broja stanovnika.

58 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 645.-646.

59 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 112.

steklo, i da uzdanicu Velike Jugoslavije omladinu duhovno i stručno pripremimo, da u svakom momentu bude osposobljena, da primi eventualno nametnutu borbu, i da u danom momentu, obrani svoju nacionalnu nezavisnost i svog Velikog Kralja, pa bilo to od neprijatelja spolja ili iz nutra".⁶⁰

Đakovačko četničko udruženje poduzelo je 1934. godine niz aktivnosti kako bi ojačalo svoje pozicije u gradu i na području đakovačkog kotara. U tomu je imalo uspjeha te se, kako je najavljivao četnički tisak, pripremalo za posvetu svoje četničke zastave.⁶¹ Tako je, sukladno naprijed navedenim Pećančevim naputcima, "da bi što masovnije pridobilo članstvo organiziralo je razne priredbe i skupove na kojima se govorilo o svrsihodnosti četničkog udruženja, komu i čemu ono služi". Prema naknadno prikupljenim podacima, ono "...1934. brojilo je oko 200 članova na čitavom području kotara, od čega je u samom Đakovu bilo oko 50. Udruženje je imalo svoje pododbore u selu Svetoblažju, Vučevcima, Semeljcima, Bračevcima, Velikom Nabrđu i Slobodnoj Vlasti. U većem dijelu članovi udruženja bili su neugledni ljudi, koji nisu posjedovali autoriteta. Karakteristično je napomenuti, da su udruženju pristupili imućniji trgovci i velposjednici ...".⁶² Kako je u đakovačkom odboru bilo desetak članova iz sela đakovačkog kotara u kojima su djelovali, to su u njima svakako okupili pojedine skupine u četničku organizaciju, ali očito ne više od deset ljudi pa zato nisu bile u tim mjestima osnivane četničke organizacije, iako se ona spominju u izjavama. Posveta je bila 7. X. 1934. godine. Bila je to najveća četnička manifestacija u Đakovu. O tome zagrebačka četnička *Nova štampa* prenosi sljedeće: "Danas je ovde uz prisustvo velikog broja četnika iz unutrašnjosti i iz samog mesta, te vojvode Koste Pećanca, vojnih i civilnih vlasti osvećena zastava Udr. Četnika pododbora Đakovo. Nakon tog svečanog čina, odan je pomen na grobu velikog Jugoslovena J.J. Strosmajera, iza čega su položeni venci od raznih pododbora u znak duboke nacionalne zahvalnosti čoveka, koji je imao hrabrosti da se u najtežim momentima isprsi i dokaže slavensku nacionalnu istinu svima i svakome. Zagrebački podbor položio je također svoj venac seni Velikog ideologa i Jugoslavena".⁶³ Posveti su nazočila i brojna četnička udruženja s područja okolnih kotareva. Samu posvetu zastave izvršio je rimokatolički svećenik dr. Franjo Didović, a govorio je i vojvoda K. Pećanac. Poticaj za

60 *Jugoslavenski četnik* (Zagreb), 4. II. 1933.; F. JELIĆ-BUTIĆ, "Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.)", str. 147.

61 *Nova štampa* (Zagreb), 1. X. 1933. Đakovo-pripreme za osvećenje zastave.

62 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111.-112.

63 *Nova štampa* (Zagreb), 15. X. 1934. Na prvoj stranici u crnom okviru članak pod naslovom: *Ubili su nam kralja smrt neprijateljima*, a na trećoj donose obavijest o posvećenju zastave udruženja četnika u Đakovu.

osnivanje četničkih pododborna na đakovačkom kotaru dalo je ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu dva dana nakon četničke svečanosti u Đakovu. Nakon atentata u Jugoslaviji je pojačana protuhrvatska represija, jer su mnogi nositelji velikosrpske politike za njega najčešće okrivili cijeli hrvatski narod. U Hrvatskoj, Slavoniji, pa i u Đakovu, najviše su odjeknule tzv. Sibinjske Žrtve, petnaest ubijenih hrvatskih seljaka tijekom pobune (izbile radi nagomilanih nacionalnih i društveno-gospodarskih proturječnosti koje su se ispoljavale u svakodnevnom životu) u sukobu s Žandarima i četnicima u Sibirju kod Slavanskog Broda u veljači 1935. godine⁶⁴ Slično je postupala Žandarmerija i na đakovačkom području. Atentat je bio poticaj i za osnivanje mreže četničkih udruženja i na područjima okolnih graničnih kotareva (Osijek, Valpovo, Našice, Požega, Brod, Županja, Vinkovci i Vukovar) gdje već 1935. godine djeluje više od 50 četničkih odbora. Svi su oni uglavnom bili povezani s đakovačkim odborom. Prema pisanju "Jugoslovenske straže", početkom 1935. godine zabilježeno je postojanje i djelovanje četničkog pododborna u Đakovu, Krndiji-Gorjanima, Semeljcima i Beketincima, ali bez drugih podataka (osim za Beketince), te izvješteno o zaslužnom radu vrijednog četnika Joze Marasovića, predsjednika Pododborna udruženja četnika u Đakovu, uz prigodni tekst i objavu njegove fotografije.⁶⁵ U dokumentima se tada pojavljuju i Pododbori četničkih udruženja u Bračevcima i Svetoblažju, selima s pretežnim srpskim stanovništvom, te Koritni, nastanjenom uglavnom Hrvatima i u kojoj Srba ranije uopće nije bilo, a postojalo je i nekoliko četničkih organizacija u susjednim, nekoliko kilometara udaljenim graničnim selima vukovarskog i osječkog kotara. Očito su planski osnivane četničke organizacije najprije u Đakovu kao upravno-političkom i gospodarskom središtu te istaknutom hrvatskom gradiću s mulitetičkim stanovništvom i snažnim uporištem HSS-a. Potom slijedi osnivanje organizacija u mjestima nastanjenim uglavnom srpskim Življem, obično u mjestima ili blizu mjesta gdje je HSS dobivao tijekom izbora najviše, a režijske stranke najmanje glasova, te u većim mjestima nastanjenim uglavnom Hrvatima i Nijemcima. Zato četnici često izazivaju incidente, poglavito uoči i nakon izbora, koji znaju završiti i tragično, tako da su upravne vlasti bile primorane neke od takvih odbora i raspustiti.

64 Opširnije: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području slavonsko-brodskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije", *Scrinia slavonica*, 2, Slavonski Brod, 2002., str. 91.-96.

65 *Jugoslovenska straža*, zvanični organ Glavnog odbora Četničkog udruženja (Beograd), 20. I., 17. II., 21. III., 2. VI. i 21. VII. 1935. Za Beketince se navodi kako se prvoga dana osnivanja upisalo u udruženje veliki broj omladinaca i ispravnih građana. Predsjednik je Slavko Simić, podpr. Branko Miletić, tajnik Petar Anđelić, blagajnik Cvetko Simić i članovi: Luka Stjepanović, Nikola Šijan, Nikola Đukić, Lazo Anđelić i Gojko Anđelić. Nadzorni odbor: predsjedj. Toma Nikolić, članovi: Sreto Jovčić, Krsto Jovčić i Marko Simić.

Omasovljenje postojećih i osnivanje novih četničkih organizacija i njihove aktivnosti bile su vezane i za izbore 5. V. 1935. godine. Do tada je bio osnovan niz četničkih organizacija na selima diljem Hrvatske, od kojih su mnoge bile organizirane i kao čete. Tako je, prema podacima s četničkog kongresa, na kojem su nazočili i predstavnici đakovačkih četnika, bilo 150 četničkih pododbora na području Kraljevine Jugoslavije 1934. godine, da bi se taj broj do lipnja 1935. godine, kada je kongres održan, već povećao na 430 četničkih pododbora (od kojih je gotovo polovica bila na području današnje Hrvatske, a od toga je bilo njih 114 samo na području Savske banovine, među kojima i navedeni s đakovačkog područja) s ukupno 213.210 članova, što dovoljno govori o kakvoj se represivnoj sili radi.⁶⁶ Djelatnost ovih četničkih udruženja, posebice njihove terorističke i zločinačke akcije, koje su uglavnom nalazile zaštitu vlasti, unosile su nemir među hrvatsko stanovništvo i snažno zaoštravale međunacionalne odnose, te naišle na opću osudu širokih slojeva hrvatskog stanovništva i manjeg dijela srpskog stanovništva koje se zalagalo za zajednički Život s Hrvatima, a imale su za posljedicu poduzimanje suprotnih akcija hrvatskih nacionalističkih snaga, posebno iskazanu kroz nastanak i djelatnost ilegalne ustaške organizacije, koja se zalagala za neovisnu hrvatsku državu izvan okvira Kraljevine Jugoslavije.

Parlamentarni izbori održani 5. svibnja 1935. godine trebali su pokazati odnos političkih snaga u zemlji. Predsjednik vlade Bogoljub Jeftić, okupivši svoje pristaše oko Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) terorom i falsifikatima nastojao je onemogućiti uspjeh oporbe koja je nastupila udružena s dr. Mačekom kao nositeljem liste. U đakovačkom kotaru na Mačekovoj listi je kandidat bio Mijo Birtić, zemljoradnik iz Gorjana, istaknuti HSS-ovac, dok mu je zamjenik bio Mato Glavačević, zemljoradnik iz Strizivojne. Jeftićeve pristalice, imajući u svojim rukama vlast, razvijaju u Đakovu i na đakovačkom kotaru Živu političku aktivnost sa svrhom da tu vlast pod svaku cijenu i zadrže. Na Jeftićevoj vladinoj listi za đakovački kotar bila su dvojica kandidata i to Lazar Kanurić, Srbin, brijač iz Velikog Nabrđa i predsjednik JNS-a za kotar Đakovo, te Ivo H. Šolc, Hrvat, geodeta iz Đakova, koji je, prema mišljenju vlasti, trebao privući hrvatske glasače. Toj aktivnosti pomogao je dijelom i sam Jeftić svojim zborom u Vukovaru 24. travnja 1935. godine, na kojem su prisustvovali i neki dužnosnici i članovi JNS-e s đakovačkog područja. U tu aktivnost uključila su se i četnička udruženja. Vlasti su raznim pritiscima, uhićenjima i zlostavljanjima na širem području htjele ljude zaplašiti te ih privoljeti glasaju za vladinu listu. No, od 11.245 glasača Mačekova lista Udružene oporbe dobila je 9.209 ili 81,89%, glasova, a Jeftićeva vladina lista 2.031 glas (Kanurić 1670 i Šolc 361) ili 18,06%

66 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 23. VI. 1935. Izvješće s kongresa četničkog udruženja.

svih glasova birača. Dragoljub Olić, kandidat s liste D. Ljotića, dobio je 5 glasova, a Teodor Skrbić, kandidat liste B. Maksimovića, niti jedan glas. Tako je za narodnog poslanika izabran Mijo Birtić i za njegovog zamjenika Mato Glavačević.⁶⁷ Na području okolnih graničnih kotareva Mačekova lista pobijedila je na području našičkog, valpovačkog, Županjskog, brodskog, požeškog i vinkovačkog kotara te grada Osijeka, dok je Jeftićeva lista pobijedila na području osječkog i vukovarskog kotara, te u Slavoniji još jedino na području grubišino-poljskog kotara. Kako bi ublažili poraz, u Đakovo 24. V. 1935. godine iz Beograda stižu predstavnici Sokola Kraljevine Jugoslavije koji biskupu Akšamoviću dodjeljuju spomenicu povodom njegove posvete sokolskog doma i zastave u Petrovaradinu te posvete tamošnjim 1914. godine strijeljanim građanima. Nazočna je bila beogradska i novosadska sokolska delegacija u kojoj je bio i armijski general Belić, koji je u govoru istaknuo "da kroz jugoslavensku vojsku provejava jugoslavenski sokolski duh".⁶⁸

Bez obzira na izborni teror, Udružena opozicija s nositeljem Mačekom dobila je 1,075.389 od ukupno i tako postigla značajan uspjeh. Zato je knez Pavle, iako je Jeftićeva vlada službeno proglasila pobjedu vladine liste, nakon izbora u svibnju 1935. godine uklonio Jeftića i na njegovo mjesto predsjednika vlade postavio dr. Milana Stojadinovića. Stojadinović od svojih pristaša osniva i novu stranačku formaciju nazvanu Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), koja ubrzo u Đakovu osniva svoj Gradsko-kotarski odbor i na području đakovačkog kotara odbore u Kućancima, Velikom Nabrđu i Bračevcima, mjestima nastanjenim srpskim Življem, te u Piškorevcima, nastanjenim pretežno hrvatskim Življem. U te se odbore uključuju pristaše režima i većina članova prijašnjih režimskih stranaka, uključujući i one iz JNS te članovi četničkih udruženja. S obzirom na snažan utjecaj bivše HSS na hrvatsko stanovništvo Đakova i đakovačkog kotara, a što su pokazali izbori, to je utjecaj JRZ bio "ograničen na uže područje i to na ona sela, koja su naseljena sa srpskim stanovništvom, kao Bračevci, Veliko Nabrđe, Svetoblažje, Breznica i druga". Zatim je „imala svojih pristalica u samom Đakovu i tada u općinskim središtima, gdje su članovi ove stranke bili uglavnom državni službenici". U Đakovu su njezine pristalice bile "kako u državnim ustanovama, tako i u redovima seljaka". Njezina se "sva aktivnost provodila putem sile nego nekim političkim ubjeđivanjem", a sila se

67 *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, Beograd, 1938., str. 53.-54. i M. KONJEVIĆ, *O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 180. i 180. Tablica br. III. Uspjesi kandidatskih lista u Slavoniji na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. godine. Usp.: *Obzor* (Zagreb), 21. V. 1935., str. 5., članak: Podjela mandata po izbornom rezultatu.

68 *Obzor* (Zagreb), 24. V. 1935., str. 5.

"provodila putem Žandamerije i četničkog udruženja, koje je u samom Đakovu i nekim drugim selima bilo prilično masovno i dobro organizirano", posebno tijekom izbora.⁶⁹

Četničke organizacije na đakovačkom kotaru, sukladno svojim pravilima, radile su na daljnjem organiziranju četnika i "nacionalnih radnika", skrbile se o interesima svojih članova i njihovih obitelji, o ukazivanju počasti svojim članovima, a posebice su skrbile o podizanju "nacionalnog ponosa", svijesti o državi, "rodoljublju i viteštvu". U srpnju 1935. godine bio je osnovan Pododbor četničkog udruženja u Beketincima koje uspješno započinje rad. Đakovački četnici sudjelovali su na skupštinama, zborovima, proslavama i sličnim manifestacijama četničkih udruženja na području susjednih kotareva, gdje se nakon izbora i uz pomoć četnika i njihovih manifestacija nastojao povratiti izgubljeni utjecaj na tome području. Posveti četničke zastave Pododbora četničkog udruženja Osijek 20. X. 1935. godine, prema policijskom izvješću, nazočilo je oko dvije tisuće "četnika, rodoljuba i patriota" iz cijele zemlje, delegati mnogih četničkih udruženja, posebice iz okolice, među kojima i oni iz Đakova, u odorama i s četničkim zastavama, te četnički vojvoda Kosta Pećanac, predsjednik udruženja, kojega je dočekalo 300 postrojениh četnika s 11 zastava četničkih udruženja, uz najviše predstavnike vlasti i vojske.⁷⁰ Istodobno je posvećena četnička zastava u Čepinu, gdje su također nazočili i četnici s đakovačkog područja.⁷¹ Zatim je uslijedila 16. XII. 1935. godine posveta nove zastave Četničkog pododbora u Borovu uz nazočnost vojvode Pećanca, a bili su predstavnici četničkih udruženja iz okolnih kotareva, među kojima i oni iz Đakova.⁷²

No, ubrzo je došlo do razdora u četničkom vodstvu u Đakovu. Jedan od razloga je bio i taj što je "MARASOVIĆ kao predsjednik tražio od članova disciplinu u izvršavanju pojedinih zadataka, gdje je dolazilo u pitanje vršenje

69 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 108-110. Glavni rukovodioci JRZ u Đakovu bili su: Andrija Moric (Morić), općinski bilježnik iz Đakova, dr. Ivan Kenfelj, advokat iz Đakova, Lazo Kanurić, brijač iz Velikog Nabrđa i Ivan Šolc, geodeta u mirovini, iz Đakova, a na području kotara: Janko Emadi, zemljoradnik u Piškorevcima, predsjednik Mjesnog odbora JRZ, Aleksa Bošnjak, zemljoradnik iz Kućanaca, predsjednik MO, Adam Jovanović, učitelj u Velikom Nabrđu, predsjednik MO, Josip Štangl, zemljoradnik iz V. Nabrđa, potpredsjednik MO, Marko Milosavljević, zemljoradnik iz V. Nabrđa, tajnik MO i Kosta Arsenić, zemljoradnik iz Bračevaca, predsjednik Mjesnog odbora JRZ Bračevci.

70 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 27. X. 1935., str. 1. Manifestacije nacionalne svijesti u Slavoniji.

71 HDA, SB Pov. II. D.Z., br. 52755/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 21. X. 1935. Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine u Zagrebu o posveti zastava četničkog udruženja u Osijeku i Čepinu. Usp.: F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 186.-189. gdje je objavljen u cijelosti.

72 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 22. XII. 1935.

represalija prema pojedinim građanima ili skupini građana, koji su protestirali protiv stvaranja četničkog udruženja".⁷³ Kotarski predstojnik razlog sukoba i trzavica u četničkom udruženju u Đakovu smatra "nepoverenje drugih građana prema samom udruženju i njegovim članovima" te prema "nekim navodima pronevera društvenog novca od strane blagajnika udruženja" uslijed čega je njegov rad "jenjavao".⁷⁴

Nasilno ponašanje četnika izazivalo je i sve veće nezadovoljstvo i otpor kod upravnih organa vlasti. Nezadovoljstvo je proizlazilo i stoga što su četnici, suprotno povremenim nastojanjima vladâ, najčešće u svojim redovima okupljali samo Srbe i djelovali kao srpska politička organizacija. Ministarstvo unutarnjih poslova potkraj 1934. godine upoznalo je banske vlasti, a one sve područne organe, o potrebi suzbijanja pojedinih pojava u radu četničkih udruženja pa i zabrani njihovog rada kada je to potrebno.⁷⁵ Banska uprava Savske banovine od sredine 1935. godine započela je sa zabranom rada pojedinih četničkih organizacija na svome području koje su prekoračile svoj djelokrug rada, prouzročile razne incidente kojima su ugrozile javni red i mir te se ogriješile o zakon. Među njima bile su i one s đakovačkog područja. Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije naredilo je 4. XII. 1935. godine bankskim vlastima Savske, Primorske, Vrbaske, Zetske, Drinske i Dunavske banovine, a one područnim organima, da na svojim područjima ne dozvole "osnivanje novih četničkih pododbora", te da na "diskretan i taktičan način" provjere posjeduju li pojedini četnički pododbori i pojedini njihovi članovi i dalje oružje vojničkog značenja te da o tome što prije izvijeste.⁷⁶ Na osnovu navedenih zapovjedi i Kotarsko načelstvo Đakovo i Predstojništvo gradske policije Đakovo povelili su nadzor, podnosili izvješća te predlagali raspuštanje pojedinih četničkih odbora. Zanimljivo je da ni za jedan četnički odbor na području Đakova i đakovačkog

73 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111-112. Iz navedenog saslušanja Jozе Marasovića pred MUP-om K Jugoslavije 18. I. 1931. se vidi da je on lažno optuživao sugrađane u Đakovu i to Avgusta Smoleja, nadzornika pruge i Miroslava Palmana, pješadijskog kapetana u mirovini da su govorili "da Pavelić radi dobro za Hrvatsku", nastojeći to dokazati lažnim svjedocima zbog čega su ga isti tužili sudu te je bio osuđen od Kotarskog suda u Đakovu 30. I. 1931. na tri mjeseca zatvora i nadokandu troškova u iznosu od 3908 dinara. No, isti se žalio na presudu sudu u Osijek i MUP-u KJ te kako se čini od kazne nije bilo ništa, dok je Smolej odmah bio premješten u Ogulin. Ipak je i Marasović bio premješten u Liku, gdje osniva nove četničke organizacije.

74 HDA, fond 144. Savska banovina. br. Pov. II. UO. br. 2354/36. Izvješće Predstojništva gradske policije u Đakovu od 29. IV. 1936. Banskog upravi Savske banovine o četničkoj organizaciji u Đakovu.

75 F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 165.-166.

76 Arhiv Bosanske krajine, Banja Luka, fond: Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Upravni odjel II – 5/189.

kotara nije postojala prijava vlasti o radu i djelovanju, što znači da su svi protuzakonito bili osnovani i djelovali. Predstojništvo gradske policije u Đakovu 29. IV. 1936. godine izvješćuje bansku upravu Savske banovine o četničkoj organizaciji u Đakovu:

"Na gornje naređenje izveštava se da na ovdašnjem području postoji još formalno pododbor četničkog udruženja osnovan 1932. godine i da isti broji sada po spisku 47 članova.

Na čelu pododbora prema sadašnjem stanju stvari je potpredsednik Šušak Božo ratar, tajnik je Matijević Juraj poreski eksekutor, a članovi uprave su Čušić Đuro radnik, Todić Petar puškarski majstor i Vucelić Simo poreski eksekutor, svi iz Đakova. Sva ova lica su dobrog moralnog i korektnog političkog vladanja i ponašanja.

Od članova udruženja 37 ih je iz Đakova, a 10 iz drugih okolnih sela. Domaći članovi su svi uglavnom dobrog moralnog i političkog vladanja, dok za članove strance manjkaju podaci o vladanju.

Organizovanje udruženja proveo je ovde neki Marasović Joso bivši Želez. skretničar u Đakovu, koji je kao predsednik vodio uglavnom poslove udruženja, iako za to nije bio sposoban, jer je neškoloivan i nepismen čovek. Pod njegovom upravom udruženje nije u prošlosti razvilo onakav rad kakav je trebalo da razvija u smislu društvenih pravila. Čitav rad udruženja sastojao se u primanju i isključivanju članova i u kojekakvim intervencijama predsednika i članova udruženja kod vlasti za one članove koji su odgovarali za kažnjiva dela. Ovakvih lica bilo je ranije više u udruženju, jer se kod primanja članova nije pazilo na moralne kvifikacije. Kasnije jwe bila izvršena revizija članova i ovakvi ljudi su bili uglavnom uklonjeni iz udruženja. Isto tako su kasnije prestale i intervencije pretsednika i članova udruženja kod pojedinih vlasti.

Navedeni rad udruženja izazvao je nepoverenje drugih građana prema samom udruženju i njegovim članovima. To nepoverenje se pojačalo posle sukoba i trazavica do kojih je došlo među članovima nakon osvećenja društvene zastave početkom meseca oktobra 1934. godine i to radi nekih navodnih pronevera društvenog novca od strane blagajnika udruženja. Ovi sukobi i trazavice doveli su do toga da je postepeno rad udruženja jenjavao dok nije došlo do potpunog obustavljanja rada i delovanja u mesecu avgustu 1935. tako da udruženje od tada još samo formalno postoji. Društvena uprava, izabrana zadnji put 1934. ne stara se uopšte za udruženje, a članovi udruženja ne vrše nikakve dužnosti prema udruženju. Prema tome iskazani broj članova 47 ne može se smatrati stvarnim, jer je nesumnjivo da se mnogi od njih ne smatraju više članovima udruženja.

S obzirom na izloženo stanje stvari, smatram da bi bilo najpodesnije da uprava udruženja izvrši i formalnu likvidaciju ovdašnjeg pododbora u sporazumu sa glavnim odborom udruženja u Beogradu."⁷⁷

Nadzirući prema zapovijedi banske uprave rad četničkih udruženja na području đakovačkog kotara, kotarsko predstojništvo u samo nekoliko mjeseci (rujan-studeni) zabilježilo je nekoliko incidenata kod dva aktivna četnička udruženja – u Bračevcima i u Svetoblažju – te ih raspustilo. U odlukama o raspuštanju navedeni su i razlozi koji jasno ilustriraju način djelovanja ovih četničkih udruženja. Tako se u odluci Kotarskog predstojništva Đakovo od 4. XII. 1935. godine o raspustu Pododbora četničkog udruženja u Svetoblažju kao razlozi navode i to: 1. što je to četničko udruženje i pored zabrane kotarske oblasti Đakovo održavnu svoga sastanka 17. XI. 1935. godine u školskoj zgradi u Slobodnoj vlasti, što je zakonom zabranjeno, ipak sastanak održalo i potom su u školskom dvorištu četnici položili prisegu, o čemu je izvjestio upravitelj škole i općinska uprava u Levanjskoj Varoši, a potvrdio i sam Petar Mirosavljević, predsjednik četničkog udruženja; 2. što su 21. XI. 1935. godine. Mirosavljević i još četiri četnika iz udruženja u četničkim odorama i naoružani puškama pri prolazu kroz selo Kondrić neovlašteno ušli u kuću Mate Cvitkovića, što Milosavljević priznaje i opravdava da su bili izazvani sa Cvitkovićevim poklikom "Živio dr. Maček", te da im je tobože "opsovao majku četničku", što su trebali prijaviti vlastima koja je jedina nadležna da po tome uređuje; i 3. što su neki članovi tog četničkog udruženja 26. XI. 1935. godine prolazili kroz Đakovačke Selce "i tom prilikom navalili na tamošnje mladiće, tukli ih kundacima i pucali za njima" o čemu se vode izvidi.

Kotarsko predstojništvo, reagirajući na navedene prijave "sa raznih strana proti rada pododbora četničkog udruženja u Svetoblažju te ponašanja članova tog udruženja prema građanstvu i vlastima" i pozivajući se na zakon, odlučilo je da se navedeni četnički odbor raspusti obavjestivši pritom P. Milosavljevića, općinsku upravu u Trnavi i Žandamerijsku postaju u Levanjskoj Varoši.⁷⁸ U odluci Kotarskog predstojništva Đakovo od 12. XI. 1935. godine o zabrani rada četničkom udruženju u Bračevcima navedeno je da "na osnovu primljenih podataka te po provedenim izvidima, ustanovilo je ovo načelstvo da su dana 8. IX. 1935. godine članovi četničkog udruženja podobora Bračevci Šašić Petar i Utješinović Vaso iz Granice izveli oružani napad sa još nekim licima na procesiju,

77 HDA, fond 144. Savska banovina, UO, pov. II, br. 2354/1936. Usp.: F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 224.-225.

78 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 286/1936. Podbor četničkog udruženja u Svetoblažju – zabrana rada.

koja je išla na posvetu kapelice u Granicama, kojom prilikom je došlo do fizičkog razračunavanja, pucnjave te bilo i ranjenih".⁷⁹ Na ovu se odluku Pododbor četničkog udruženja Bračevci 20. XI. Žalio banskoj vlasti Savske banovine preko Općinske uprave u Bračevcima koja je preporučila Kotarskom načelstvu u Đakovu da mu se dozvoli daljnje djelovanje. U Žalbi, koju su potpisali Borislav Stanišić, predsjednik, i Miladin Subotić, tajnik, navodi se kako su četnici izvršitelji navedenoga krivičnog djela to izveli na svoju ruku, bez znanja i odobrenja četničkog udruženja te zbog toga udruženje ne treba ni snositi posljedice zabrane rada, a isti će nakon izrečene presude biti isključeni iz četničkog udruženja. Kotarsko načelstvo u Đakovu, u Žalbi Banskoj upravi traži da se odluka o zabrani rada potvrdi "tim više, jer su u polednje vrijeme u Bračevcima učestali razni noćni ispadi" za koje se može sumnjati da su ih počinili članovi tog raspuštenog četničkog udruženja.⁸⁰ Banska uprava Savske banovine potvrdila je odluku Kotarskog načelstva Đakovo o raspuštanju ovih dvaju četničkih udruženja. U međuvremenu su se, prema izvješću Kotarskog načelstva Đakovo od 18. IV. 1936. godine, i četničke organizacije u Koritni i Beketincima, koje su prije postojale, same "od sebe razišle" tako da tada na području kotara nije bilo više četničkih organizacija. Postojao je jedino još četnički odbor u Đakovu s 47 članova, za koji je predloženo da sam "izvrši likvidaciju".⁸¹

Na niz nasilja i ubojstava Hrvata koje su u to vrijeme izveli četnici u obračunu s političkim protivnicima, od kojih nekolicinu i na području Slavonije, uključujući i đakovačko, reagirao je i dr. Maček, predsjednik HSS-a.⁸² I dr. Sava

79 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 866/1936. Prema izvješću šefa Odjeljka za državnu zaštitu upućenom 26. X. 1935. Upravnom odjeljenju Banske uprave Savske banovine o napadaju na procesiju u mjestu Granica i pitanju rasturanja četničkog udruženja u Bračevcima bio je ranjen Stanko Kušenić, zemljoradnik iz Granica, i Josip Jurić, 15 god. star iz pištolja Đure Brankovića, zemljoradnika iz Rozmajerovca i bivšeg redara našičke općine, koji je ispalio tri hitca. U procesiji se "nalazila jedna crkvena plemenska zastava, koju je nosio Slavko Kušenić, zemljoradnik iz Granica, a drugu plemensku zastavu bez crkvenih likova Dlesk Nikola, zemljoradnik iz Granica", a Branković je zaustavio i tražio da nositelji okrenu obje zastave, nakon čega su neki iz procesije vikali da neće, te je Branković opalio u zrak, a kako su sudionici procesije poletili prema njemu opalio je još dva hitca na ljude u procesiji. Tada su iz kukuruza izletili Petar Šašić, trgovac, Vaso Utješinović i Nikola Radosavljević, zemljoradnici iz Granica i Emil Žvković iz Rozmajerovca naoružani lovačkim puškama, a Utješinović vojničkom puškom, te počeli pucati u zrak, nakon čega su se sudinici procesije razbježali. Žandamerija koja je došla na lice mjesta uhitila je svih pet sudionika koji su pucali, zaplijenila 4 puške, dok se vojnička puška i pištolj nisu pronašli, svi su Srbi i priznali su djelo, a utvrdilo se da su "članovi četničkog udruženja u Bračevcima". Na kraju navodi kako su članovi četničkog udruženja iz Bračevaca "dobrog moralnog i političkog vladanja i da za sada nema povoda da bi se stavio predlog za zatvaranje ovog udruženja".

80 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 886/1936. Pododbor četničkog udruženja u Bračevcima – zabrana rada.

81 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 2354 i 3009/1936.

82 Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, DZ XX st., in. br. 6052. Izjava predsjednika dra Vladka Mačeka, Zagreb, siječnja 1936.

Kosanović, jedan od prvaka SDS-a, povodom brojnih sukoba koje su izazvali četnici i Źandari, u kojima je samo 1935. godine u Hrvatskoj palo 96 Źrtava, ne videći opravdanost organiziranja četnika i njihove akcije, jer izazivaju širenje mrŹnje prema Hrvatima i drugim nesrbima, a koja se zbog njihovog sastava i oslonaca na vlasti moŹe eventualno vratiti i usmjeriti na sve Srbe, u siječnju 1936. godine obratio se posebnim letkom "Srbima Seljacima" istaknuvši kako se u četničkim organizacijama u Hrvatskoj nalaze Źandarmerijski povjerenici, koji su naoruŹani i zaštićeni od vlasti. Brojni podaci upravnih vlasti potvrđuju da su četnici u Hrvatskoj sluŹili kao oruđe u politici nacionalne mrŹnje i netrpeljivosti.⁸³ To se najbolje vidi iz izvješća Banske uprave Savske banovine upućenom 9. V. 1936. godine Ministarstvu unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije o četničkoj organizaciji na ovom području.⁸⁴ Tu se konstatira kako je "najveći broj takvih organizacija u ovoj Banovini" nastao "krajem 1934. i početkom 1935. godine" kada ih je, prema prikupljenim podacima, bilo 114, a koje su se, kao cilj i svrhu svoga rada, "smatrale prvenstveno pozvanima da budu zatočnici ideje jugoslavenskoga narodnoga jedinstva, čuvari postojećeg poretka u DrŹavi, pa čak da budu sudije svim onim građanima, za koje oni smatraju da su protivnog mišljenja njihovom". Zatim se dalje navodi da četničke organizacije "uopće nijesu prijavljivane vlastima od strane osnivača", te su praktički djelovale "ilegalno", da među članstvom svih tih mjesnih odbora "nema niti 5 pravih četnika", da je u miješanim sredinama (katolici i pravoslavni) članstvo "većinom sastavljeno od pravoslavnih", da među članovima "uopće nije zapaŹeno koje uglednije lice", da su na čelu organizacija "mahom lica niŹih društvenih redova", da je među članstvom zapaŹen "oveći broj ljudi sumnjiva zanimanja, ili uopće bez prava zanimanja, zatim takvih koji su poročna Źivota, čak i otpuštenih robijaša, te uopće ljudi sklonih pravljenju izgreda i tučama", da je više njihovih članova "zatečeno u bespravnom posjedu oruŹja, čak i takve vrste, za koje se po Zakonu ne izdaju dozvole", da su uzimale "u odori i pod zastavom učešća u raznim svečanim patriotskim manifestacijama", i same "za svoj račun priređivale patriotske parade", i na kraju da su "metode njihove akcije" bile "vrlo neugodne, jer su članovi četničkih organizacija svojim nastupima izazivali neredu i davali povoda sukobima", navodeći nekoliko takvih primjera. Posljedica te četničke aktivnosti na području Savske banovine, prema mišljenju banskih vlasti, bila je "pogoršanje odnosa u narodu" tako "da se onaj dio stanovništva, koji se ukazuje

83 Nusret ŹEHİĆ, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.). Politička uloga i oblici četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971., str. 175.

84 HDA, SB, UO, Pov. II, br. 3009/1936., kut. 287.; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.)*, str. 226.-227.

nepristupačnim ideji integralnoga jugoslavenstva, još više odbio od te ideje", te je "u tom dijelu stanovništva došlo do reakcije, koja se ispoljila u poznatim krvavim razračunavanjima". Do svibnja 1936. godine na području Savske banovine od vlastima prijavljenih četničkih pododbora zbog jednonacionalnog srpskog sastava i teških incidenata bio je zabranjen rad 51 četničkom pododboru (među kojima i onima u Bračevcima i Svetoblažju te još 32 s područja Slavonije), dok su i dalje postojala 63 četnička pododbora (među kojima i onaj u Đakovu) kojima rad nije bio zabranjen, s više od dvije tisuće članova u upravnim odborima. Iste vlasti Savske banovine smatrale su da bi zbog svoje djelatnosti sve četničke organizacije trebale da "što prije potpuno nestanu u ovoj Banovini".⁸⁵ No, mnoge su četničke organizacije i nakon zabrane nastavile raditi (ponegdje u nešto izmijenjenom obliku), a ponegdje su osnovane i nove.

Nakon izbora u svibnju 1935. godine i na đakovačkom području započinje odlučna politička bitka za mase na selu između vladinih snaga i oporbenih okupljenih uglavnom oko HSS-a koje se bore kako bi one preuzele vlast. Trebalo je iskoristiti njihovo na izborima iskazano antirežimsko raspoloženje i organizacijski ih obuhvatiti u razne organizacije političkog, kulturnog i gospodarskog tipa koje će HSS među hrvatskim, a SDS među srpskim stanovništvom nastojati u narednom razdoblju osnovati. Od tada imamo jače organiziranje i Nijemaca na području Đakova prvenstveno kroz djelatnost osnovanih mjesnih organizacija Kulturbunda, objedinjenih 1936. godine u Mjesni savez u Đakovu.⁸⁶ Na općinskim izborima nastojati će se dobiti općinske uprave u svoje ruke, a potom na kotaru i na području banovine. No, to je naporan, dugotrajan i vrlo zahtjevan posao, pogotovo što su sve komponente vlasti na režimskoj strani, koja pronalazi načine da to onemogući. Dakle, vlasti i na đakovačkom području žele različitim mjerama oslabiti oporbu i ojačati svoje redove, prvenstveno pridobivanjem što većeg broja pristaša, a osobito među srpskim stanovništvom (političkim organiziranjem, davanjem raznih pogodnosti, različitim manifestacijama te pojačanom aktivnošću nacionalističkih, u prvom redu četničkih organizacija) te održati i dalje vlast. Njihovi predstavnici su putovali po đakovačkom kotaru i svugdje gdje je trebalo, a da nisu plaćali vlak ni druga prijevozna sredstva, dok su svi drugi političari to plaćali, a oni koji su im se suprostavljali ili ih kritizirali "bili su maltretirani putem žandara, policije i četničkih udruženja". Novost je što su svoju aktivnost usmjerili na selo (osnivajući odbore JRZ-e) gdje će se voditi glavna politička borba između

85 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 2354 i 3009/1936. F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 225-231.

86 Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., str. 116.-139.

političkih stanaka. Jedan od prakticiranih oblika terora režima bio je onemogućavanje ili ometanje skupština, proslava, komemoracija i sl. aktivnosti, organiziranih od oporbene HSS i od vlasti odobrenih, brutalnom Žandarmerijskom silom zbog i najmanjih sitnica na neprimjeren način. Bez obzira na represiju, komemoracije povodom godišnjice smrti Stjepana Radića bile su održane u Đakovu, Semeljcima, Levanjskoj Varoši i Gorjanima, te u više od 20 drugih slavonskih gradova i mjesta.⁸⁷

Bez obzira na određene zapreke četničkoj organizaciji, pa i zabrane djelovanja nekih od njih u Savskoj banovini, one i dalje djeluju, iako ne javno kao prije, uglavnom u okviru drugih organizacija te često pod okriljem policijskih i vojnih vlasti, a broj njihovih organizacija i članova kontinuirano raste, uglavnom bez prijave lokalnim upravnim vlastima. O kakvoj se represivnoj sili radi, pokazuju i podaci prema kojima se broj četničkih pododbora Udruženje četnika na području Kraljevine Jugoslavije i broj njegovih članova od početka 1935. do 1938. godine više nego podvostručio i narastao na oko 1000 pododbora.⁸⁸ Uz četničko udruženje u Đakovu, spominju se 1937. godine obnovljeno četničko udruženje Svetoblažje u Čenkovu,⁸⁹ zatim u Beketincima i Semeljcima.⁹⁰ Mnogi četnici su djelovali i u nacionalističkim organizacijama i društvima sličnog programskog usmjerenja. U to vrijeme pokušano je i osnivanje režimske podružnice "Jugoslovenskog radničkog saveza" (JUGORAS-a) u Đakovu.⁹¹

Od 1936. godine započinje intenzivniji rad oporbenih snaga u Đakovu i na području đakovačkog kotara. Za razliku od SDS-a koji nije do tada uspio proširiti svoj utjecaj i stvoriti uporišta u đakovačkim selima nastanjenim srpskim Žvljem, gdje je utjecaj velikosrpskih snaga i JRZ bio neupitan, HSS to uspijeva. Naime, HSS koji je imao snažan utjecaj među hrvatskim đakovačkim pučanstvom, te dijelom i među nacionalnim manjinama, i pored svih poteškoća od vladajućih struktura, nastoji obnovom svojih organizacija, gdje je to moguće, te širokom drugom aktivnošću, ojačati i svoju političku djelatnost te utjecaj. Na toj crti

87 *Hrvatski list* (Osijek), 10., 11. i 12. VIII. 1935.; M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 182.

88 O četnicima uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj, usp.: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb, 1986.

89 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 8. VIII. 1937., str. 4. donosi sljedeće: "Uprava pododbora iz Svetoblažja, srez Đakovo, Savske banovine prenela je sedište svoga pododbora u Čenkovo i tom prilikom održali su godišnju skupštinu gde je izabrana uprava i to: Predsednik brat Cvijan Vukomanović, ppreds. Pera Milnović, sekretar Žvko Kokanović, blagajnik Maksim Vukelić. Članovi uprave nisu izabrani, to će pododbor iz redova redovnih članova odmah popuniti još 6 članova uprave. Nadzorni odbor predsednik brat Jovan Ognjenović, članovi: Milan Babić, Stevan Peičić, Miloško Cvetković i Vidoje Kokanović. Skupština je protekla u redu. Poslani su telegrami N. V. Kralju i vojvodi Pećancu gde su četnici izrazili odanost."

90 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 12. i 26. XII. 1937., str. 4

91 M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 186.

političke aktivnosti bile su već 1935. održane navedene komemoracije povodom godišnjice smrti Stjepana Radića u Donjem Miholjcu.⁹² Kroz postupno osnivanje ogranaka Seljačke sloge, i kroz njihovu razgranatu aktivnost, HSS nastoji kulturno-prosvjetno djelovati među seljaštvom Đakova.⁹³ Kroz osnivanje 51 povjereništva Gospodarske sloge od 1937. do 1940. godine u selima na području đakovačkog kotara HSS nastoji i što snažnije gospodarski djelovati među hrvatskim pučanstvom. Za djelovanje među radništvom osnovana je podružnica Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) u Đakovu.⁹⁴

Od 1936. godine zamjetna su nastojanja Okružnog komiteta KPJ Osijek, pod čiju je nadležnost spadao i đakovački kotar. Tada su, 1936., u Đakovu bile osnovane dvije ćelije KPJ i potom Mjesni komitet KPJ Đakovo.⁹⁵ No, provalom te uhićenjima osmorice članova u srpnju 1937. otkrivena je cijela organizacija i njezine veze sa Osijekom i Starim Mikanovcima te su uhićeni i drugi sudionici. Nakon istrage u Osijeku u prosincu 1937. godine osuđeno je 15 sudionika na vremenske kazne od 1 do 3 godine zatvora, dok ih je šest oslobođeno. Time je onemogućen rad KPJ. Ivan Novak je uspio tek 1940. godine osnovati ćeliju KPH u Đakovu i povezati je s Okružnim komitetom KPH Osijek.⁹⁶

Nakon izbora, nezadovoljni ishodom, velikosrpski i četnički krugovi iznose od 1936. godine Krunskom savjetu i kralju prijedloge za amputaciju Hrvatske na crti Drava-Virovitica-Sisak-Kupa-Karlovac-slovenska granica-Ogulin-Senj (ili Karlobag) te javnosti predočuju brošure i karte sa "povijesnim objašnjenjima" o srpskim i hrvatskim etničkim područjima, koja bi se zatim pretvorila u teritorijalna. Takvi su primjerice karta "Srpsko-hrvatskog etničkog područja" i brošura dr. J. Ž. Milosavljevića, "Srpsko-hrvatski spor" / (malo historije ...) I. deo/ iz 1936., a koji se pojavljuju i na području Slavonije, koje je po njima nesporno "srpsko etničko područje". Postojanje na mnogim od tih "srpskih etničkih područja", kao primjerice u Đakovu, "znanstveno se objašnjava" kako su "slavonski Srbi pokatoličeni u 18. veku (za vreme Marije Terezije)".⁹⁷

92 M. KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 182.

93 Opširnije: Suzana LEČEK, "Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu (1925.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 2, Slavonski Brod, 2002., str. 325.-352. i "Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003., str. 336.-390.

94 Tako je 1940. na području đakovačkog kotara u 51 povjereništava bilo 3895 članova Gospodarske sloge, što na 11.355 domaćinstva iznosi 34,3 posto. Kalendar Gospodarske sloge za 1941., Zagreb, 1940., str. 145. Tablica: Pregled broja povjereništava i članova Gospodarske sloge 1940.

95 *Kotar Đakovo. O političkim prilikama i radu komunista 1941. god. Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941.*, Slavonski Brod, 1965., str. 23.- 29. i M. KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 225.-227.

96 *Kotar Đakovo. O političkim prilikama i radu komunista 1941. god. Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941.*, str. 23-24.

97 J. Ž. MILOSAVLJEVIĆ, *Srpsko-hrvatski spor*, Beograd, 28. XII. 1936.

Poput svih značajnijih političkih čimbenika i HSS 1937. godine pojačava svoju političku aktivnost što se odražava i u đakovačkom listu „Hrvatska Đakovština“, a i na rezultatima općinskih izbora, te pobjedi članova HSS-a u većini općina, ali su bili od đakovačke kotarske vlasti onemogućavani da preuzimu vlast, odnosno da rade.⁹⁸ HSS težište svoje aktivnosti prenosi na kulturne, sindikalne, ekonomske i druge organizacije pod okriljem stranke u Đakovu i na području kotara. Tada započinje i aktivnost pojedinih članova ilegalne ustaške organizacije iz okolnih mjesta, posebice Osijeka gdje su djelovali preko "Hrvatskog Lista", i na području Đakova, uglavnom u okviru HSS-a i pojedinih udruga i organizacija, poglavito od 1939. godine. Tako se u tiskari u Đakovu ilegalno tiskaju mnoge ustaške brošure, kojih je tiskano čak do 10 tisuća primjeraka, što ne bi bilo moguće bez pristaša i članova ustaške organizacije. Dio proustaški orijentiranih djeluje u organizacijama HSS-a, poglavito u samoobrambenim organizacijama Hrvatske seljačke zaštite u Đakovu i u nekim selima koje se počinju tada organizirati kao samobrambene snage radi zaštite od četničko-Žandarskog terora i zločina, ali i same vrše pritisak pa ponegdje i teror prema protivnicima, poglavito pred početak rata. Time se zaokružuje snažna mreža organizacija HSS-a na cijelom području đakovačkog kotara. Vodstvo SDK-a nastoji pridobiti na svoju stranu i srbijansku Udruženu opoziciju (UO), o čemu su se tada vodili intenzivni razgovori. Kao jedna od reakcija na te oporbene razgovore oporbe opet se pojavljuje brošura dr. J. Ž. Milosavljevića "Neimari Jugoslavije (Ko su tvorci ove države, Srbi ili Hrvati? II. deo)" tiskana u Beogradu u srpnju 1937. godine i potom širena i na području Slavonije. U njoj se zastupa stajališta vladajuće velikosrpske politike prema kojoj "granica između Srbije i Hrvatske ide linijom: Senj-Ogulin-Glina-rekom Čazmom na Dravu", uključujući pritom Čazmu, Bjelovar i Đurđevac, a što je iskazano na priloženoj "Etnografskoj karti Jugoslavije". Prema Milosavljeviću, to je etnografska granica između Srba i Hrvata koja bi se pretvorila u teritorijalnu i političku zapadnu granicu buduće "velike Srbije".⁹⁹ No, oporba se ipak dogovorila. Tako su političke aktivnosti oporbenih i vladajućih stranaka i na ovome području u to vrijeme vezane dijelom i za postignuti sporazum od 8. X. 1937. godine u Farkašiću između SDK-a i Udružene opozicije (vodstava Radikalne stranke /grupa oko Ace Stanojevića/, Demokratske stranke /grupa oko Ljube Davidovića/ i Zemljoradničke stranke /grupa oko Joce Jovanovića/) kojim je stvoren Blok narodnog sporazuma oporbe u Kraljevini Jugoslaviji nasuprot JRZ-i i režijskoj strukturi na vlasti. Pojačan je

98 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 94.-95 i 105. Zapovjednik zaštite za kotar Đakovo bio je dr. Mijo Šalković, advokat, tajnik Kotarskog odbora HSS-a Đakovo.

99 J. Ž. MILOSAVLJEVIĆ, *Neimari Jugoslavije*, Beograd, 1937.

rad JRZ-a na okupljanju svih onih snaga koje su bile spremne podržati njezinu politiku i suprostaviti se oporbenoj politici sporazuma. Tako je već 17. X. 1937. godine u Osijeku održan veliki zbor JRZ-a za kotare Đakovo, Našice, Donji Miholjac, Valpovo, Osijek i Dardu.¹⁰⁰ Đuro Janković, ministar u raspoloženju, u svom govoru posebno je napao SDS i UO ističući posebno kako su dali "diktirati neki sporazum, koji treba da razdeli državu, čime su naneli do sada najveću sramotu, koja je nanešena Srbima". JRZ je pomogla daljnji rad i osnivanje četničkih organizacija, posebno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, bez obzira na postojeće zabrane, tako da je njihov broj u zemlji s 1.000 u nepuna dva mjeseca (I. i II.) 1938. porastao na 1100 četničkih odbora.¹⁰¹ Taj proces je zamjetan na okolnim susjednim područjima đakovačkog kotara, kao npr. osječkom kotaru gdje su obnovljene četničke organizacije u Čepinu, Osijeku i Bijelom Brdu, te osnovana nova na Steparskoj pustari, kod Dalja koje započinju s aktivnostima. Sva ova njihova aktivnost dijelom je bila vezana i za izbore koji su bili najavljeni za kraj 1938. godine i gdje se vodila Žestoka politička borba između JRZ koja je nastojala na svaki način da i dalje osigura vlast na đakovačkom kotaru i SDK koja nastoji da pobijedi i da sama preuzme vlast. Zato JRZ nastoji da se što uspješnije suprostavi opoziciji na ovom području. Od posebnog je značenja trebala biti šira konferencija JRZ-a držana 7. VIII. 1938. godine u Đakovu, a kojoj su nazočili delegati iz gotovo svih istočnoslavonskih kotareva.¹⁰² Govornici su branili Stojadinovićevu politiku sporazuma s Italijom i Trećim Reichom, dok su, s obzirom na situaciju u Europi, HSS-u priznali kao "jedinu pozitivnu činjenicu" da ne pristupa rješenju hrvatskog pitanja mimo Beograda, pozvavši svoje pristaše u zajednički nastup na izborima. Vlada dr. Milana Stojadinovića je raspisala parlamentarne izbore za 11. XII. 1938. godine, čime pored vladine stranke i organizacije snažno oživljava i rad oporbenih stranaka i organizacija. Dok prve ostaju na svojim ranijim stajalištima, oporbene stranke – prvenstveno SDK – odlučno se izjašnjavaju za rješavanje hrvatskog pitanja. HSS preko svojih organizacija i društava i SDS preko svojih članova poduzeli su maksimalno što su mogli da bi uspjeh na izborima bio što bolji i kako bi pobijedili JRZ-u. Na Mačekovoj listi za đakovački kotar bili su kandidati: Stipo Balenović (HSS) i Marijan Andraković (SDS), a na Stojadinovićevoj listi kandidat je bio Lazar Kanurić. Na Ljotićevoj listi bio je Marko Maršić. Iako je na strani Stojadinovićeve liste stajao upravni aparat i pristaše JRZ-a te njima naklonjene skupine i pojedinci, ipak je, uslijed porasta utjecaja opozicije, posebice HSS-a,

100 M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 188.

101 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 27. II. 1938.

102 HDA, SB, UO, Pov. II. Br. 1172/1938. Konferencija pristalica JRZ u Đakovu i M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 188.-189.

Mačekova lista imala više uspjeha. Tako je od 14.630 upisanih glasača na đakovačkom izbornom kotaru na izbore izašlo njih 11.580 ili 79,13% glasača. Od toga je za udruženu oporbenu listu dr. Mačeka glasovalo 9326 ili 80,56% glasača, za 117 glasova više nego na izborima 1935. godine. Vladina lista dr. M. Stojadinovića dobila je 2250 glas ili 19,44%, odnosno 229 glasa više nego na prethodnim izborima, dok lista "Zbora" Dimitrija Ljotića nije dobila niti jedan glas. Od glasova na Mačekovoj listi HSS je dobio 9224 glasova, a SDS 102 glasa. Istodobno je na Osječkom izbornom okrugu Mačekova lista dobila 55.940 glasova te pobijedila na 7 kotareva, a vladina lista 24.547 glasova i pobijedila jedino na vukovarskom kotaru. No, zahvaljujući izbornoj makinaciji vlada je na tome okrugu dobila 5 mandata (ili 4909 glasova za 1 mandat), a Mačekova lista samo 4 mandata (ili 13.985 glasova za 1 mandat).¹⁰³ Udružena opozicija s Mačekom kao nositeljem liste dobila je 1.364.524 ili 44,90% glasova, a Stojadinovićeve lista samo 1.643.783 ili 54,09% glasova. Bio je to izvanredan uspjeh opozicije, posebice HSS-a koja je dobila 801.333 glasa, te zahtijevala rješavanje hrvatskog pitanja. Stojadinović, koji to nije bio spreman učiniti, morao je odstupiti.

Pojačana je aktivnost svih snaga koje su se našle pogođene rezultatima izbora, poglavito onih oko vladajuće JRZ-e, kako bi otklonili njihov učinak. Četnička udruženja djeluju sukladno programu Glavnoga četničkog odbora o neophodnosti stvaranja jakog nacionalističkog fronta pod sloganom: "Nacionaliste na okup" i poruku "Sve za Kralja, narod i Jugoslaviju, samo preko nas mrtvih može se rušiti Jugoslavija...Nema kompromisa, nema diobe, Jugoslaveni na okup! S nacionalnim pozdravom 'Čuvaćemo Jugoslaviju'".¹⁰⁴ To je na crti nastojanja JRZ da povrati izgubljene pozicije u nekim mjestima đakovačkog kotara, te HSS-a i SDS-a da ih zadrži i proširi. Očito se posebno nastojalo zaustaviti daljnje jačanje hrvatskog pokreta predvođenog HSS-om, koji se na izborima iskazao kao svojevrsni hrvatski plebiscit i neodgodivo na dnevni red stavio rješavanje "hrvatskog pitanja", te onemogućiti bilo kakve moguće promjene. Uoči izbora na području Savske banovine uslijedili su "pouzdanički sastanci Jugoslavenskih nacionalista", kao primjerice od 15. V. 1938. godine u Zagrebu, na kojima sudjeluju i predstavnici "četničkog udruženja, koje je raspušteno", ali i oni s područja Slavonije, na kojima se u prihvaćenim rezolucijama zahtjeva od svih jugoslavenskih nacionalnih organizacija stvaranje jedinstvenog jugoslavenskog narodnog fronta pod motom: "jedan Kralj, jedna

103 Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, siječanj 1939. Rezultati u osječkom izbornom kotaru iskazani su u tablici, str. 33., a ostali podaci na str. 34-36.

104 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 28. XII. 1938., str. 1.

nacija, jedna država i jedno autoritativno narodno i državno vodstvo".¹⁰⁵

Nakon izbora, na poticaj tih jugoslavenskih (u osnovi velikosrpskih) nacionalista, a u okviru protuhrvatskih aktivnosti, osnovano je 10. veljače 1939. godine srpsko društvo "Krajina" sa privremenim sjedištem u Zagrebu.¹⁰⁶ Društvo je trebalo radom obuhvatiti većinom Srbe u Savskoj banovini (južno od rijeke Save i Kupe), zatim u zapadnom dijelu Primorske banovine (sjeverna Dalmacija) i zapadnom dijelu Vrbaske banovine.¹⁰⁷ Osnivanje društva "Krajina" naišlo je na jedinstven otpor hrvatskih kao i dijela srpskih političara, posebice onih iz SDS-a.¹⁰⁸

Novi predsjednik vlade Dragiša Cvetković, uvažavajući okolnosti u zemlji i svijetu, započinje pregovore s dr. Mačekom za rješavanje hrvatskog pitanja, a što je rezultiralo međusobnim sporazumom i stvaranjem Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939. godine, nekoliko dana pred početak Drugoga svjetskoga rata. Dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti, Banovina Hrvatska dobila je uz bana i bansku upravu, i svoj Sabor, te zakonodavnu, upravnu i sudsku autonomiju, koja joj se, dopunom 1941. godine, nije mogla oduzeti ni smanjiti. Njime su postavljeni temelji za buduću složenu ili federalnu državu, nasuprot državnom velikosrpskom centralizmu. Đakovački kotar, kao i bivša Savska banovina ušli su u sastav Banovine Hrvatske. Tada HSS i SDS, koje su 1938. pobijedile na izborima na đakovačkom području, sve više potiskuju JRZ, da bi je 1940. "sasma istisnuli i preuzeli vlast u svoje ruke".¹⁰⁹

Uspostava Banovine Hrvatske naišla je na žestok otpor gotovo svih srpskih krugova, a poglavito nacionalističkih. Njezinoj uspostavi odlučno su suprostavile srpske stranke (izuzev SDS-a), nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, zatim vojska i Srpska pravoslavna crkva, smatrajući je opasnošću za srpstvo i opstanak države. Ta se pojava nazirala u pokretanju "srpskog pitanja" u Jugoslaviji i posebice u Banovini Hrvatskoj kroz novopokrenute listove i

105 HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 1534. Izvješće Uprave policije Zagreb upućeno 15. V. 1938. Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine o održanju u Zagrebu pouzdaničkog sastanka Jugoslavenskih nacionalista, s prihvaćenom rezolucijom u prilogu.

106 HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 2970. Zapisnik s osnivačke skupštine udruženja "Krajina", održane u Zagrebu 10. II. 1939.

107 Krajina, Srbi u našim sjevero zapadnim pokrajinama, Zagreb, 1939.

108 Posebno je odjeknuo članak Save N. KOSANOVIĆA, "Osnivanje društva 'Krajina'", koji je objavila zagrebačka *Nova riječ*, 2. ožujka 1939., str. 12., a prenijeli drugi listovi, nakon čega su uslijedili mnogobrojni napisi u vezi s "Krajinom".

109 Prema izvješću Štaba osječke divizijske oblasti za veljaču 1940., navodi se kako HSS nastoji cjelokupni politički, privredni i prosvjetni život podrediti svome utjecaju, a kako je u koaliciji s SDS-om mora donekle dijeliti politički utjecaj, iako to nerado čini. Mile KONJEVIĆ, "Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 9. maja 1940. godine", *Prilozi*, 9/1, Sarajevo, 1973., str. 198.

časopise kao npr. "Srpsko ognjište", "Srpski glas", "Srbijanstvo", koji pod sloganom "Srbi u opasnosti" i šireći mržnju i neistine protiv svega što je hrvatsko i katoličko pozivaju sve Srbe u široki velikosrpski pokret "Srbi na okup" radi ujedinjenja svih "srpskih zemalja" i stvaranja "velike Srbije". Osnivanju se razni odbori s ciljem "obrane i zaštite" srpskog stanovništva, te aktiviraju pojedine organizacije i udruge velikosrpskog usmjerenja.¹¹⁰ Kako je jedan od glavnih promicatelja te aktivnosti Srpski kulturni klub (SKK, kojega su rukovodeći ljudi bili i dr. Stevan Moljević i Dragiša Vasić, koji postaju glavni ideolozi četništva), a čiji pododbor je osnovan u Vinkovcima 12. X. 1939. godine, od tada tamošnji list "Slavonija" pod sloganom "gde god je Srba tu je Srbija" postaje glavni promotor te velikosrpske politike, uključujući tu promidžbu među Srbima i u susjednom đakovačkom područja, u Vukovaru (gdje je SKK osnovan 30. I. 1940. godine), ali i dalje prema zapadu i u Podravskoj Slatini (gdje je SKK osnovan 17. III. 1940. godine).¹¹¹ Nakon što je projekt "Krajina" propao, na najširoj osnovi stvara se novi velikosrpski pokret "Srbi na okup", s nizom skupova i aktivnosti. Srpski nacionalistički krugovi odlučno su zahtijevali ukidanje Banovine Hrvatske, a ako to ne bi uspjelo isticali su da će zahtijevati stvaranje državne zajednice pod nazivom "Srpske zemlje" (područje istočno od crte Virovitica-Bjelovar-Čazma-Sisak-Glina-Ogulin-Senj). Taj pokret nije mimoišao Slavoniju, posebice njezin istočni dio, gdje članovi pokreta "Srbi na okup" i suradnici (prijašnji članovi Radikalne stranke, JNS-a i JRZ-a, četničkih i drugih sličnih udruženja i svi drugi velikosrbi), uglavnom koordinirano rade pod sloganom "SVI SRBI NA OKUP! SRPSTVO JE U OPASNOSTI!" kako bi se dijelovi Banovine Hrvatske, među kojima dio ili cijelo đakovačko područje, otcijepili i pripojili Dunavskoj banovini.¹¹² HSS i SDS su i na ovom području odlučno reagirali protiv svih ovih nositelja velikosrpske politike. U tom je kontekstu posebno bila značajna Konferencija SDS-a za Slavoniju u Osijeku 5. XI. 1939. godine, s predstavnicima i iz Đakova, na kojoj su se čelnici stranke u svojim govorima (Budisavljević i Krizman) odlučno suprostavili pokretu "Srbi na okup" u Banovini Hrvatskoj, te

110 Ivan JELIĆ, O nekim odjecima sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj, *Zbornik HIS*, 3, Slavonski Brod, 1965., str. 147.-166.

111 *Slavonija* (Vinkovci), 5. i 8. XI., 20. XII. 1939. i 31. I. 1940.; HDA, fond: Grupa XXI, dok. inv. br. 6.129. *Srbi na okup*, br. 14316 i 21.422.; *Srpski glas* (Beograd), 17. III. 1940., str. 12. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 200.

112 HDA, fond: Grupa XXI, dok. inv. br. 6.129. Izvješće: Predmet: Ocjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" od 13. IV. 1940. i zaprimni Žig Banske vlasti Banovine Hrvatske – Odjeljak za drž. zaštitu, Zagreb, br. 21.422 od 26. IV 1940. Tu su istaknute aktivnosti pokreta "Srbi na okup" na području Banovine Hrvatske, uključujući i na Đakovu susjednim kotarevima, posebice osiječkom, vukovarskom, iz kojih su dalji navedeni podaci. Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287.

istaknuli kako se u SDS-u "manifestira istinska bratska saradnja i sklad Srba i Hrvata", dok će s negativnim elementima na hrvatskoj strani obračunati HSS, a s onima na srpskoj strani SDS.¹¹³ I dok su rukovodstva HSS-a i SDS-a nastojala smiriti situaciju radi stvaranja uvjeta za lakše provođenje sporazuma, pristaše vladinih stranaka, te protagonisti politike velikosrpskih i unitarističkih koncepcija koji su bili na vlasti na đakovačkom području poduzimaju negdje javne, a negdje tajne akcije, kako bi to onemogućili. Tako se oni uključuju u neke od aktivnosti pokreta "Srbi na okup", posebice nakon osnivanja Banovine Hrvatske. Oni djeluju bez javnih manifestacija, za razliku od npr. graničnih kotareva osječkog, vukovarskog i vinkovačkog, ali jače nastoje djelovati na dijelu đakovačkog kotara nastanjenog Srbima, ali i u Đakovu za kojega se u ožujku 1940. godine tvrdi da u njemu ima još "nacionalnih boraca", ali i "jaka četnička organizacija".¹¹⁴ Nastoje se povezati na širem području, uz pomoć pojedinih struktura vlasti, te policije i vojske djelovati, posebice preko Srpskog kulturnog kluba, što utječe na zaoštavanje međunacionalnih odnosa. Na udaru se posebno našla SDS koju se nastoji diskreditirati među Srbima u Banovini Hrvatskoj. Osobitu poteškoću u radu SDS-a činila je JRZ, pokrenuvši listove *Srpska riječ* i *Nova srpska riječ* koji se eksponiraju kao instrument politike JRZ-a u Banovini Hrvatskoj. Pritom se angažiraju pojedini narodni zastupnici i ministri JRZ-a na graničnim kotarevima oko Đakova.¹¹⁵ Potrebno je istaknuti da su se u ove aktivnosti uključile i četničke organizacije, tamo gdje su postojale, pa tako i one s područja Đakova. Previranja su primjetna i među četnicima, a to se vidi i iz ponovnog osnivanja i djelovanja Udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić", koje u Beogradu pokreće svoje glasilo znakovita naslova "Srpski borac" i u koje udruženje prelaze pojedini pododbori Udruženja četnika za kralja i otadžbinu sa Đakovu graničnih istočnih slavonskih kotareva, a čini se i neki četnici iz Bračevaca.¹¹⁶ U vrijeme kada je rat na granicama Kraljevine Jugoslavije, kada jača "peta kolona", četničke se organizacije postupno radi mobilizacije i drugih razloga gase, a četnici djeluju pod okriljem policije i vojske.

113 *Nova riječ* (Zagreb), 9. i 16. XI. 1939. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 200.

114 HDA, fond BVBH, Pismo Andrije Jelakovića od 3. III. 1940.

115 HDA, fond 155. Banovina Hrvatska 1939.-1941. Kabinet bana, opći spisi br. 27871/1940. (Izvešće o rasturanju letka: "Srpski seljački narode", br. 29499/1940. (Pismo Kotarske organizacije HSS-a Našice o aktivnostima pristaša JRZ-a u tome kotaru), br. 30782/1940. (Izvešće Poglavarstva općine trgovišta Orahovica o održavanju političkog sastanka ministra ing. Bešlića) i br. 31204/1940. Obavijest o dolasku bivšeg narodnog zastupnika Milana Stijića u Našice i dočeku od strane pristaša JRZ-a i nagovaranje Srba protiv Hrvata).

116 *Srpski borac*, organ Udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić", (Beograd), 16. I. i 6. II. 1940.

Protivnika Sporazuma Cvetković-Maček bilo je i na hrvatskoj strani, a oni su isticali da njime nije u potpunosti riješeno hrvatsko pitanje. Najglasnije su bile pristaše ustaškog pokreta, koje su u to vrijeme u Đakovu djelovale, poglavito nakon povratka skupine s robije, uglavnom u okviru desnog krila HSS-a, a u vezi s ustaškom organizacijom u Osijeku. Isticali su da je Sporazum Hrvatskoj "sićušnu administrativnu autonomiju bez ikakvog jamstva", da su Maček i HSS, doprinoseći na takav način unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju i zbog čega su protiv tog Sporazuma. Zbog sve otvorenijeg djelovanja proustaške skupine dolazi do rascjepa u đakovačkom HSS-u, pa su u stranačkom vodstvu razmišljali i o njezinu raspuštanju.¹¹⁷

Nakon stvaranje Banovine Hrvatske politička situacija postaje složenija i zaoštrenija. Na to je utjecala i opća svjetska, a posebice politička situacija u državi, gdje je uoči rata sve zamjetnije raslojavanje u glavnim građanskim političkim strankama te jačanje kod dijela stanovništva centrifugalnih snaga i krajnjih političkih opcija – lijeve (komunističke) i desne (proustaške i pročetničke) skupine. Ipak dominiraju one građanske demokratske snage koje su protiv krajnjih političkih opcija.¹¹⁸ Složenost i zaoštavanje međunacionalnih odnosa na području đakovačkog kotara su dijelom pokazali općinski izbori koji su provedeni 9. V. 1940. godine u Banovini Hrvatskoj.¹¹⁹ Na kotaru Đakovo od 296 odborničkih mjesta HSS je dobila 244 mjesta, SDK 40, Njemačka lista 10 i Građanska lista 2 mjesta.¹²⁰ Oni su samo potvrdili uspješne rezultate izbora iz 1938. godine za HSS i nešto više za SDS (pod listom SDK), a JRZ nije pobijedila niti u jednoj općini. HSS se i dalje iskazala kao politički najutjecajnija stranka među hrvatskim stanovništvom, dok je SDS to sada po prvi puta potvrdila među srpskim stanovništvom. Kotarska uprava u Đakovu tijekom 1940. godine oduzela je određenom broju Nijemaca legalno prijavljeno oružje, a oružje je tada bilo oduzeto i određenom broju pripadnika četničkih udruženja.¹²¹

Pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. III. osudili su velikosrbi te pozdravili Simovićev puč i podržali pučističku vladu i kralja Petra II. Komunisti

117 HDA, BVBH, Pismo Andrije Jelakovića od 2. III. 1940. i Izvješće Kotarskog načelstva Đakovo od 30. V. 1940. i M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 201.

118 O djelovanju KPH na području Đakova i đakovačkog kotara 1939.-1941., usp.: Mile KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 245.-293., a o djelovanju frankovaca-ustaša Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.

119 M. KONJEVIĆ, Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 9. maja 1940. godine, str. 271.-299.

120 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 133.

121 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 138.

su pristup Trojnom paktu osudili kao nacionalnu izdaju.¹²² U tom smislu je i pismo iz Budrovaca od 30. III. 1941. godine upućeno banu Šubašiću.¹²³ Međunarodne ratne okolnosti utjecale su da se u proljeće 1940. osnivaju "Četničke komande" u sastavu vojske Kraljevine Jugoslavije i da se ustroji sedam bataljuna, pri svakoj armiji po jedan, a četnici su nakon mobilizacije bili u postrojbama jugoslavenske kraljevske vojske, pa i na području Slavonije.¹²⁴ U travanjskom ratu 1941. godine mnogi četnički odredi raspali su se, članovi četničkih udruženja pali su u njemačko i talijansko zarobljeništvo, a vojvoda K. Pećanac se zajedno s četnicima u Srbiji stavio u službu njemačke okupatorske vojske. Pripadnici četničkih udruženja, samostalno ili u sastavu jugoslavenske kraljevske vojske, počinili su prije kapitulacije na više mjesta zločine nad Hrvatima, a to će doprinijeti radikalizaciji situacije, poglavito nakon uspostavljanja NDH. Tada su u Đakovu i okolici bili uhićeni pojedini pripadnici četničkih udruženja i društava.¹²⁵ Tako je međuratno razdoblje bilo samo uvod u tragične događaje tijekom Drugoga svjetskoga rata.

122 *Slavonac* (Vinkovci), 5. IV. 1941.; M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 203.

123 Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941.*, Zagreb, 1972., str. 483.

124 Aleksandar Ž. ŽIVOTIĆ, Jurišne (četničke) jedinice vojske Kraljevine Jugoslavije 1940-1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 1-2, Beograd, 2003., str. 44.-66. Bila je to razrada povjerljivog priručnika: Upute za četničko ratovanje Ministarstva vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije iz 1929.

125 *Hrvatska obnova* (Đakovo), 18. V. 1941. donosi podatak da je "u Đakovu i okolici uhapšen veći broj osoba, koje su bili četnici i pripadali četničkim društvima", a 25. V. 1941. navodi i da su upućeni u logor "Danicu", kod Koprivnice gdje se već nalazilo "zatvoreno preko 1.000 četnika iz raznih krajeva Hrvatske", ističući kako su tu "sakupljeni oni najgori, koji su najviše jada zadavali hrvatskom narodu". Od đakovačkih četnika na djelomičnom popisu su iz Bračevaca Dušan Stojčević, Borislav Stanišić i Vljako Drenovac te Aleksandar Čupović koji su potom u lipnju 1941. bili otjerani u logor Jadovno gdje su izgubili život. Nekoliko rukovodilaca četničkog udruženja kao Nikola Miroslavljević i Rade Šijan iz Svetoblažja i Simo Bošnjak iz Kućanaca uključili su se u partizane, gdje je Bošnjak poginuo 1943. Josip (Jozo) Marasović, predsjednik đakovačkog udruženja, od 1941. živio je u Zagrebu, gdje je umro nakon rata.

SUMMARY

Zdravko Dizdar

The establishment and activities of Chetnick's associations in the district Đakovo
in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia 1918-1941

In the historiography of political developments, especially on the Chetnik associations and their activities in the district Đakovo the Kingdom of SHS / Yugoslavia from 1918 to 1941 we do not find many documents, except for occasional mention, but only a few documents were published. This paper presents political movement based on the archives, the press and literature, concentrating in particular on the establishment and activities of the Chetnick' organizations conducted in the district of Đakovo in the period Kingdom of SHS / Yugoslavia. With the founding of the "Association of Serbian Chetniks Petar Mrkonjić for King and Fatherland" and its Regional Committee for Osijek area and Baranja in Osijek in 1924 there started the establishment of Chetnicks' organizations in the region of Slavonia, and in Djakovo. That association, like all the others, was terminated after the introduction of the Sixth- January dictatorship of King Alexander in 1929, which terminated its operation in Djakovo. However, as the "Association of Chetniks for freedom and honor of the fatherland" supported dictatorship (often under the slogan "For King and Fatherland" and "one king, one people and one country!) its acting was allowed as a Yugoslav nationalist organization. Since 1929 in the district Đakovo local sub-committees of the Chetnik Associations (Beketinci, Bračevci, Čenkovo, Gprjani, Koritna, Krndija, Kućanci, Semeljci, Slobodna Vlast, Svetoblažje, Veliko Nabrđe, Vučevci) and Chetnik district subcommittee Đakovo were established. Some of them were banned by the administrative authorities of the Sava banovina for provoking incidents so they continue to operate under the wings of the police and the army until 1941. Their members joined 1939, as well as the Chetnik movement as a whole, the movement "Serbs gather" to disable the constitution and operation of Banovina Croatia, demanding some of its parts to be isolated and annexed to the so-called Serbian lands, and eventually to "Great Serbia".

